

RANĚ GOTICKÝ ZÁVĚR CHRÁMU SV. BARTOLOMĚJE V KOLÍNĚ

JAN BERÁNEK - JAN KYPTA - FILIP LAVAL - ZDENĚK NEUSTUPNÝ

Při všech dálkových pohledech na historické jádro Kolína (nad Labem) se nejvýrazněji uplatňuje farní chrám sv. Bartoloměje s charakteristickou dvojicí osmibokých raně gotických věží v západním průčelí a vznosným parlérovským chórem s bohatě utvářeným opěrným systémem. Dominantní stavbu ještě zvýrazňuje terénní konfigurace. Kostel stojí v jihovýchodním koutu pravidelně vyměřené blokové zástavby, v těsné blízkosti hlavní hradby, tedy dosti stranou ústředního náměstí, zato v nejvyšším místě městského organismu.¹⁾ Dodnes si uchovává své středověké vzezření, třebaže výrazně dotčené mladšími úpravami, zejména rozsáhlými puristickými zásahy do vnějšího pláště a výzdoby interiéru. Nejzásadnější proměnou však prošel už ve 2. polovině 14. století, kdy byl zbořen raně gotický závěr. Na jeho místě pak v průběhu asi půlstoletí vyrostl (zprvu pod vedením Petra Parlěře) stávající chór s ochozem a věncem závěrových kaplí.²⁾ Stavba od té doby zvnějšku i uvnitř působí značně nesourodým dojmem, jelikož přistavěný závěr výrazně převyšuje ponechané raně gotické trojlodí.

Kolínský kostel jakožto dobře dochovaný příklad monumentální sakrální architektury 13. i 14. století dlouhodobě stojí v centru pozornosti historiků umění. Ti se více soustředili na formální rozbor parlérovského chóru, nicméně i raně gotické konstrukce zaujímají významné místo v základních kompendiích o středověkém vývoji středoevropského stavitelství a umění vůbec. U nejstarších fází se badatelé z logiky věci zabývali prvořadě síňovým trojlodím a západním dvouvěžím. V nedávné době probíhající stavební a restaurátorské práce v interiéru i exteriéru kostela, zejména plánované liniové výkopy pro uložení elektrických rozvodů do zášypů pod podlahou, proto dávaly velkou naději na alespoň dílčí zjištění o podobě zaniklého raně gotického

Obr. 1: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Celkový pohled od severovýchodu (foto Č. Šíla, 1955, Sběrka fotografické dokumentace NPÚ GnŘ).

závěru. Při záchranném archeologickém výzkumu v letech 2010–2011 se skutečně podařilo zachytit torza konstrukcí, která nad prvotní očekávání dovolují prakticky v úplnosti rekonstruovat průběh obvodových zdí, jejichž stržení těsně předcházelo výstavbě stávajícího parlérovského chóru.³⁾

Průzkum a dokumentace pod dlažbou odkrytých náleзовých situací probíhaly v těsné součinnosti s průzkumem stavebněhistorickým.⁴⁾ Průběžně kladené otázky vedly k ověřování a doplňování dílčích interpretací už během terénních prací, což daleko překračovalo rámec rutinní dokumentace liniových výkopů. K tomu dlužno dodat, že mnohých závěrů bychom se zpětně, takřkajíc od stolu, už nedobrali. Závažná zjištění vyplynula ze vzájemného porovnání liniovým výkopem protnutých náleзовých situací se zbytky konstrukcí, nadvakrát (nešetřně) vykopaných v letech 1960 a 1965 rovněž pod podlahou chóru. Ačkoli se příslušná dokumentace nedochovala, máme to štěstí, že tehdy objevená torza zdí můžeme dodnes, byť jen částečně, zkoumat

1) K topografické situaci (včetně názorných plánů) V. Razím, Průchod v městské hradbě u kostela sv. Bartoloměje v Kolíně, *Průzkumy památek* XIX, č. 2, 2012, s. 163–169.

2) Stručný nástin stavebního vývoje (s důrazem na obnovu v 19.–20. století) podal naposledy M. Patrný, Stavební vývoj chrámu sv. Bartoloměje v Kolíně od 14. do 20. století, *Průzkumy památek* XIX, č. 2, 2012, s. 145–162.

3) V roce 2010 proběhl archeologický výzkum i v trojlodí, ovšem bez výraznějších zjištění ke středověkému vývoji kostela.

4) Na archeologickém výzkumu i doplňkovém stavebněhistorickém průzkumu se rovným dílem podílela dvě pracoviště Národního památkového ústavu – jednak pro střední Čechy, jednak ústřední (dnes generální ředitelství). Nové výsledky částečně korigují závěry průzkumu z let 2005–2007, který provedl M. Patrný a kol., Arciděkanský chrám sv. Bartoloměje v Kolíně. Standardní stavebněhistorický průzkum, strojepis, NPÚ – GnŘ. Praha 2007.

Obr. 2: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Celkový pohled od jihozápadu (foto J. Funke, 1945, Sběrka fotografické dokumentace NPÚ GrN).

v provizorně vybudovaném podzemním prostoru před hlavním oltářem. Další dílčí poznatky pak skýtá dokumentace výkopu z doby regotizace, provedeného v místě dnešního oltáře. Z logiky věci začneme popisem zbytků raně gotického závěru, dochovaných nad současnou úrovní podlahy. Také se budeme zabývat kryptami v parlérovském chóru, jejichž průzkum přispěl k poznání středověkých stavebních fází.

Jakkoli dosažené poznatky ve svém souhrnu skládají novou, do značné míry netušenou představu o nejstarších stavebních dějinách chóru, na celou řadu podstatných otázek dosud nedokážeme podat uspokojivou odpověď. A právě to je hlavní důvod, proč výsledky jedné dílčí dokumentační etapy publikujeme v předstihu před komplexním zhodnocením rozsáhlého hloubkového průzkumu chrámu, resp. jeho raně gotické stavební fáze. Věříme, že předkládané závěry, které upřesňují, ba i vyvracejí nejen dosavadní názor, zjitří rozpravu jak o počátcích kolínského chrámu, tak i v obecném rámci o architektuře velkých farních městských kostelů 13. století.

ZBYTKY NADZEMNÍHO ZDIVA RANĚ GOTICKÉHO ZÁVĚRU

Vrcholně gotická přestavba chrámu se zastavila na rozhraní chóru a síňového trojlodí.⁵⁾ Díky tomu se dochovaly

všechny tři původní vítězné oblouky – lehce lomené neprofilované pasy sestavené z pečlivě opracovaných kvádrů. Dosud také stojí krátké západní úseky podélných zdí hlavního raně gotického chóru, a to včetně koutových klenebních přípor po obou stranách lehce odsazeného vítězného oblouku (obr. 6–9). Dané prvky (stejně jako přípory směrem do lodí) vznikly v téže stavební fázi, což dokládají průběžný spárořez a jednotný sokl. Přípory sestávají ze subtilních válcových dříků a bohatě reliéfně zdobených tesaných hlavic, jejichž krycí desky plynule přecházejí v profilaci říms v patách vítězného oblouku (desky i římsy jsou novodobé, patrně však odpovídají původnímu stavu). Kalichovitá jádra hlavic jsou takřka zcela zakryta silně naturalisticky pojednaným listovým dekorem. V obou koutech se dochovaly diagonální výběhy žebířů původní křížové klenby a torza přízdních žebířů, která lemovala pouze klenební čela na podélných stěnách chóru, resp. neuplatňovala se nad vítězným obloukem (obr. 8, 45: c). Žebra jsou opatřena náběžnými štítky s dekorativním motivem tzv. nárožního dráčku. Diagonální žebra mají v zásadě klínový tvar: po stranách vystupují odsazené čtvrtkruhové oblouny, na něž navazuje hluboký výžlabek zakončený úzkým útvaru připomínajícím hrot šípů s lehce otupeným vrcholem. Profilaci přízdního žebra tvoří odsazený obloun. Na něj navazuje hluboký výžlabek, rovněž zakončený okosením, k němuž kdysi přiléhalo zdivo klenební kápě. Na torzech podélných zdí spatřujeme fragmenty středověkých omítek s malovanou výzdobou, která se kvůli špatnému stavu dochování vzpírá přesnějšímu datování. Zatímco na jižní stěně nedokážeme motiv identifikovat ani přibližně, na severní (po levé straně barokní kazatelny) rozpoznáváme stojící postavu v mírně nadživotní velikosti.⁶⁾

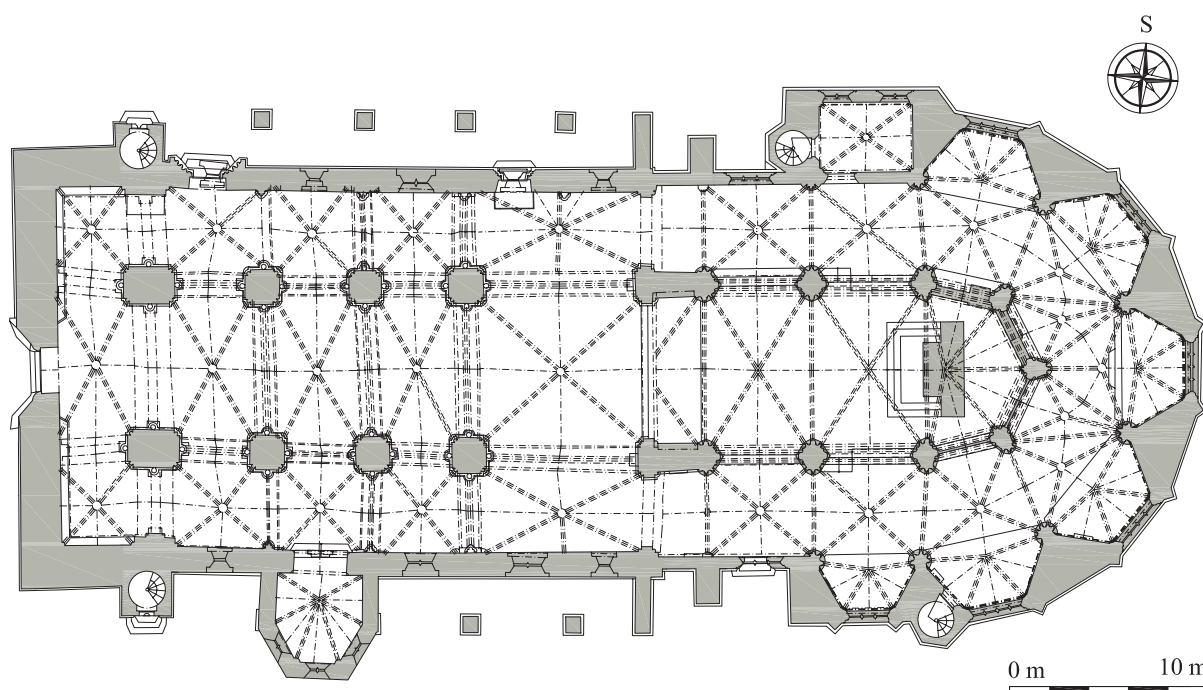
Ze severního bočního chóru rovněž přetrvaly oba západní kouty, a to včetně přípor s hlavicemi a klenebních výběhů, navíc i fragment zdiva klenební kápě při vítězném oblouku (obr. 10, 11). Oproti hlavnímu chóru zde profilace klenebních žebířů, rovněž opatřených náběžnými štítky, tvoří srostlici, resp. průnik, tří oblounů, z nichž čelní má tvar mírně stlačeného hruškovce s úzkou čelní stezkou. Přízdní žebra se tu (ani v jižním bočním chóru) neuplatňovala. Těsně za severní koutovou příporou navazuje zdivo parlérovského chóru, do něhož bylo druhotně osazeno profilované hrotité ostění jednoduchého sanktuáře, nejspíš vyjmuté ze strženého raně gotického zdiva.⁷⁾ Nynější obvodová zeď chórového ochozu mírně ustupuje za rovinu někdejšího lince severní zdi raně gotického chóru. Dokládá to předstupující kamenný blok, jenž je součástí koutové přípory i navazujícího vítězného oblouku. Na spodní straně vítězného oblouku se dochovala dekorativní malba, snad ze 70. let 13. století.⁸⁾ V někdejší jižní chóru se v koutech po východní straně vítězného oblouku dochovaly jen válcové dříky přípor. Hlavičky byly odsekány a patrně při regotizaci chrámu vyměněny příslušné části narušených kamenných bloků. Rozdílné proporce vítězných oblouků a zbytky tesaných částí kleneb zřetelně dokládají, že trojdílný závěr raně gotického koste-

6) Z. Všecková a kol., *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách*. Praha 2011, s. 140–141.

7) Za jeden z nejstarších příkladů sanktuářů považuje danou schránku A. Mudra, *Ecce panis angelorum. Výtvarné umění pozdního středověku v kontextu eucharistické devoce v Kutné Hoře (kolem 1300–1620)*. České Budějovice – Praha 2012, s. 127, 128 (zde fotografie).

8) Z. Všecková a kol., o. c. v pozn. 6.

5) K parlérovské přestavbě naposledy M. Patrný, o. c. v pozn. 2.

Obr. 3: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Celkový půdorys (geodetické zaměření GEKON, s. r. o.; úprava L. Chotěborská, 2013).

la měl stupňovitý charakter – s výrazně převýšeným hlavním chórem oproti oběma chórům bočním.

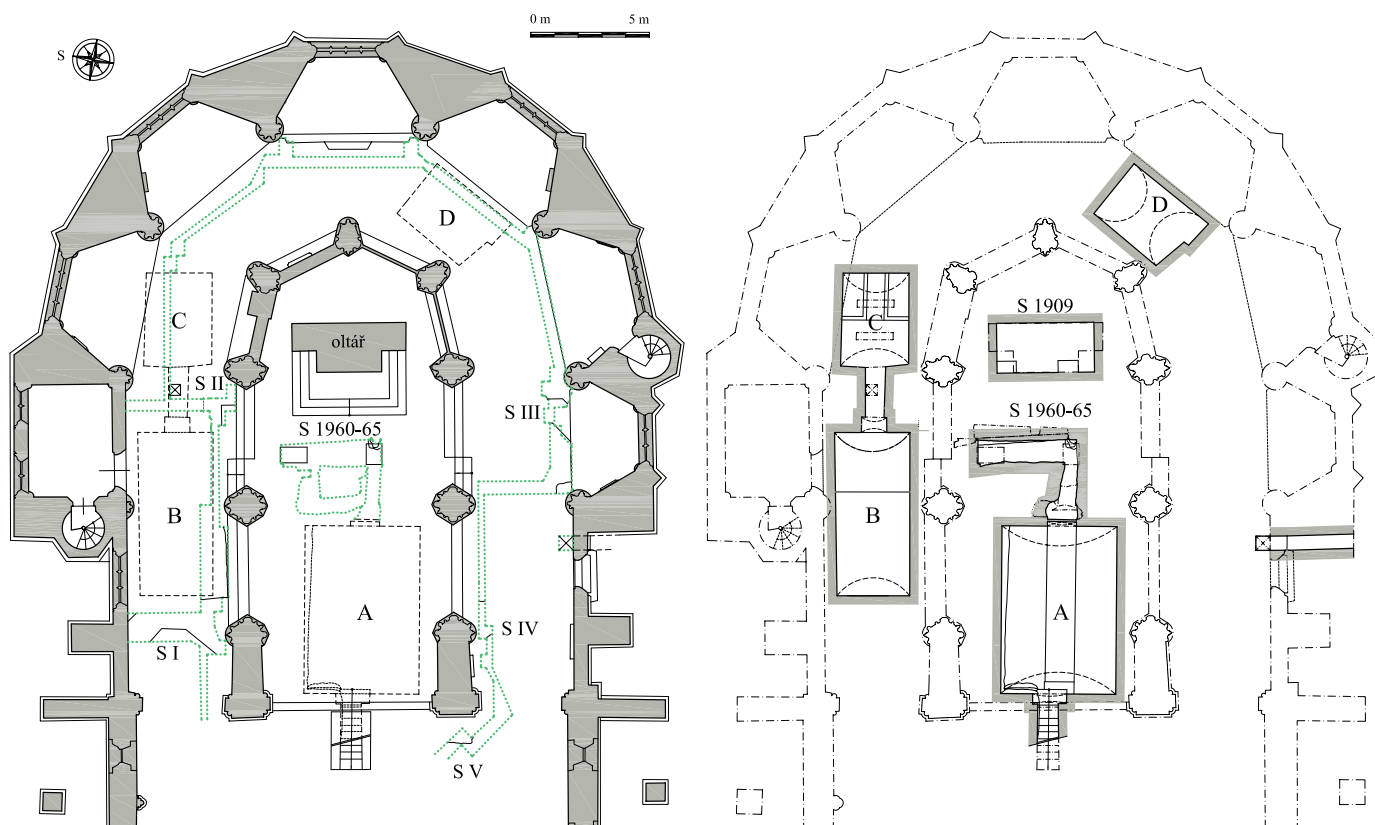
TORZA KONSTRUKCÍ NALEZENÁ V LETECH 2010–2011 POD PODLAHOU CHÓROVÉHO OCHOZU

Souvislá rýha pro uložení elektrických rozvodů, široká zhruba 30 cm a hluboká 30–40 cm, protнула v prostoru presbytáře podlahu ochozu, a to v celém jeho průběhu (obr. 4). Několikrát se zalamovala – na severní a jižní straně víceméně kopírovala sokl zvýšené centrální plochy chóru s hlavním oltářem, na východní straně probíhala naopak po vnějším obvodu ochozu, tedy těsně podél prahů kaplí, jež vytvářejí souvislý závěrový věnec. Poměrně mělký výkop ve dvou místech výrazněji poškodil torza středověkého zdiva, jeho dno se většinou nacházelo na rozhraní novodobých (z doby puristických úprav) a středověkých či (častěji) novověkých zásypů, resp. ubouraných korun zdí.⁹⁾ Vzhledem k velice sypkému až prašnému charakteru vrstev písku a stavební sutě pod současnou podlahou z kamenných desek nebylo možné po celé délce rýhy podrobně dokumentovat stratigrafii zásypu, což by ostatně přineslo jen málo důležité informace. V prostoru za hlavním oltářem se středověké vrstvy v rozsahu výkopu nedochovaly vůbec, protože zde v novověku vzniklo několik krypt. U nich jsme mohli zdokumentovat toliko malé části klenebních konstrukcí. Proto jsme věnovali bližší pozornost těm úsekům, kde výkop obnažil torza zdí, která se jevila jako starší než stávající parlérovský chór. V takových případech jsme zpravidla výkop rozšířili, abychom blíže poznali charakter a průběh zjištěné konstrukce a také postihli příslušné stratigrafické vztahy. Bez těchto „badatelských“, rozsahem ovšem omeze-

ných sond bychom nebyli schopni v úplnosti rekonstruovat půdorys raně gotického závěru chrámu. V dalším popisu se věnujeme především dokladům středověkého vývoje kostela, přičemž zdokumentované novověké konstrukce ponecháváme na tomto místě stranou. Výškopis veškeré kresebné dokumentace vztahujeme k pomyslnému bodu 0, jímž je současná podlaha ochozu chóru, vodorovná v celém svém rozsahu (tato pochozí úroveň se nezměnila od doby výstavby parlérovského chóru).

Sonda I., situovaná v severozápadní části ochozu presbytáře, objasnila charakter zdiva zjištěného těsně za (resp. východně od) dochovaným vítězným obloukem strženého raně gotického bočního chóru (obr. 13). Liniový výkop zde porušil žlutookrovou maltou pevně pojené zdivo z lomových kamenů, na jehož ubourané koruně spočívá mělký základ polopiliře klenby parlérovského chóru. Obnažené zdivo se na první pohled jeví jako základ zaniklého bočního chóru: zatímco jeho líc na vnitřní straně (směrem do lodi) probíhá od jihozápadu k severovýchodu, na straně vnější (východní) směřuje od jihu k severu. Prvotní předpoklad plně potvrdila mělká sonda obdélného půdorysu, položená napříč ochozem nynějšího presbytáře (obr. 16). V jejím rozsahu jsme už při odebrání maltového lůžka rozkryté dlažby obnažili ubouranou korunu základového zdiva. Jeho vnitřní líc se v ploše sondy dvakrát zalamuje, přičemž dává dobrou představu o polygonálním půdorysu zbořeného chóru. Severní okraj sondy tvořila pata kvádového líce zdiva ochozu parlérovského chóru, které zde spočívá na tenké maltové vrstvě vyrovnávající zvlněnou plochu ubourané koruny raně gotického zdiva. V severovýchodním koutu sondy se na povrchu očistěného zdiva zřetelně ukázala spára, na koso orientovaná vůči podélné ose kostela. Dané rozhraní, dobře patrné i při porovnání malt, odpovídá severovýchodnímu boku raně gotického chóru. Světle šedou maltou pojené lomové zdivo v severovýchodním koutu sondy proto považujeme za základ z vrcholně gotické stavební etapy. U severovýchodního boku zbořeného chóru lze změřit šířku jeho zdiva – cca 120 cm.

9) Po skončení výzkumu dělníci v místě rýhy prorazili základové zdivo obou bočních chórů raně gotického kostela, které se nachází těsně pod současnou podlahou z kamenných desek. Ostatní nalezená torza zdí nebyla poškozena.

Obr. 4: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Vlevo vodorovný řez chórem v úrovni vstupů, zeleně vyznačen rozsah archeologického výzkumu; S I – sonda odhalující zdivo polygonálního závěru raně gotického bočního chóru; S II – sonda odhalující severovýchodní nároží raně gotického hlavního chóru; S III – sonda odhalující zdivo polygonálního závěru boční kaple; S IV – sonda odhalující zdivo polygonálního závěru raně gotického bočního chóru; S V – sonda odhalující základ bočního oltáře; S 1960–65 – sonda z let 1960 a 1965 odhalila zdivo závěru raně gotického hlavního chóru. Vpravo vodorovný řez chórem v úrovni hrobek: S 1909 – výkop pro základy oltáře z roku 1909; A – tzv. velká krypta; B – tzv. obecní hrobka; C – formandlovská hrobka; D – šperlínkovská hrobka (geodetické zaměření GEKON, s. r. o., doměřeni autoři 2011–2012, kresba L. Chotěborská).

V ploše sondy I jsme také mohli ohledat terén v někdejší interiéru raně gotického bočního chóru. Maltové lůžko současné podlahy zde nasedá na nejméně 50 cm silnou vrstvu hnědočerné hlíny, v horní části nahodile promíšené drobnými hrudkami malty. Zdivo (strženého) chóru do ní bylo zjevně zapuštěno. Z rozboru nálezové situace lze také určit pochozí úroveň raně gotické etapy: na povrchu vrstvy hlíny se dochovaly útržky zdící malty, která se zde „rozlila“ během výstavby (zrušeného) bočního chóru. Současná úroveň podlahy tedy v podstatě odpovídá stavu nejen ze 14., ale i 13. století – pokud došlo k výškovému posunu, pak jen v řádu jednotek centimetrů.

Východně od právě popsaného torza bočního chóru procházel liniový výkop písčítým zásypem nad novověkou klenbou tzv. obecní krypty, jež na své západní straně využila raně gotické zdivo (zaniklého bočního chóru), které tak zčásti tvoří klenební čelo (jak je patrné uvnitř hrobky – viz níže). Dno výkopu, resp. sondy I, tu tvořily konstrukce barokní valené klenby (s vrcholnicí orientovanou od západu k východu) – dílem rub vlastní cihelné skořepiny, dílem víceméně vodorovný povrch lomového zdiva, které vyplňuje prostor („cvikl“) mezi rubem cihelné skořepiny a jižní obvodovou zdí krypty (obr. 14, 15). Tato zeď z lomových kamenů pojených okrovou maltou ovšem původně plnila jiný účel. Její líc mírně předstupuje před jižní okraj sondy, resp. líc soklu po obvodu zvýšeného prostoru s hlavním oltářem, vůči němuž je mírně šikmo orientován – vzájemný

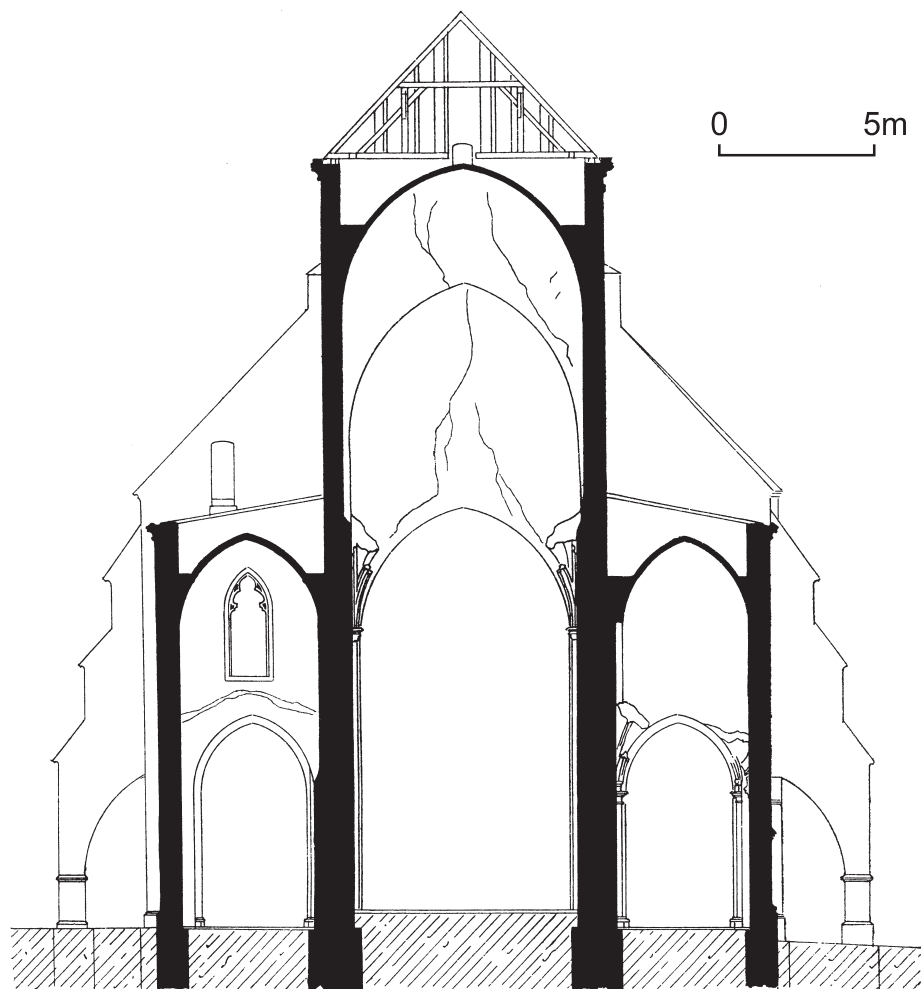
odstup se směrem k východu pozvolna zvětšuje. Na její ubourané koruně, která se nachází těsně pod maltovým lůžkem současné dlažby, je založen pilíř klenby současného chóru. A konečně – na spáru je k ní přiložen základ strženého bočního presbytáře, přičemž obě zdi vytvářejí pravoúhlý kout.¹⁰⁾ Její poloha, orientace (západ – východ) a stratigrafické vztahy tedy dovolují jedinou možnou interpretaci: jedná se o torzo severní zdi hlavního raně gotického chóru. V prostoru mezi nynější korunou daného torza zdi a maltovým lůžkem novodobého soklu se dochovalo několik tenkých vrstev. Nejvýraznější je souvislá vrstva okrové malty, která přímo překrývá zdivo původního hlavního chóru. Její tvrdý, víceméně rovný povrch se jeví jako podlaha příslušející k parlérovské stavební etapě.

Sonda II, situovaná mezi sakristií a současným hlavním oltářem, přinesla další důležitý opěrný bod pro celkovou rekonstrukci půdorysu závěru raně gotického kostela (obr. 17, 18). Sice jsme nemohli souvisle sledovat průběh líce obvodové zdi hlavního raně gotického chóru, protože ve východní polovině severní části ochozu se rýha pro uložení elektroinstalace odklonila od soklu zvýšeného prostoru s hlavním oltářem. Přece se ale ona starší zeď – vzhledem ke své lehce šikmé orientaci oproti ose stávajícího chóru – znovu protнула s průběhem kopané rýhy. Dělníci v severovýchodní části ochozu, v místě, kde se výkop pravouhle

10) Ohledatelný úsek svislé spáry je vysoký jen 20 cm, proto nelze vyloučit, že zdiva jsou (byla) v jiném místě svázaná.

zalamoval k severu, narazili na torzo zděného nároží, podle něhož lze určit celkovou délku zbořeného hlavního chóru. Abychom objasnili základové poměry daného zdiva, při jeho severním lici jsme dno výkopu prohloubili o cca 2 m a zároveň jsme odstranili i dvě kamenné dlaždice nad korunou zdi. Stísněný charakter sondy byl určen rozsahem krypt a novodobých konstrukcí. V sondě II jsme mohli ohledat tři zdiva různého charakteru a stáří, dobře přiřaditelná ke konkrétním stavebním etapám: nejstarší je armovalé nároží, k němuž jsou přiloženy základ klenebního pilíře parlérovského chóru a zdivo tzv. obecní krypty (obr. 18, 19).

U nároží bylo možné podrobněji zkoumat jen krátký úsek severního líce, neboť novověké zdivo bránilo rozšíření půdorysu sondy západním směrem. A východní líc nároží je základem klenebního pilíře zakryt úplně. Nicméně dno sondy dosáhlo až k patě vlastního nároží. Jeho torzo je tvořeno celkem čtyřmi pečlivě opracovanými pískovcovými kvádry, zasazenými do lomového zdiva. V ploše ubourané koruny se zřetelně rysuje pravoúhlý půdorys armovalého nároží – jak u tesaného kvádrů, tak u navazujícího lomového zdiva na severní i východní straně. S otesanými plochami třech horních kvádrů přesně lícuje lomové zdivo, původně zjevně pohledové. O tom svědčí nejen drobné stopy vápenného nátěru na povrchu kvádrů, ale i zbytky hlazené omítky v síle do 0,5 cm na lomovém zdivu. Ta překrývala ložnou maltu, vyhrézlou ze spár mezi kameny a částečně rozetřenou po jejich čelech. Zdicí žlutookrová malta se od omítky odlišuje barvou i složením. Světlejší omítka obsahuje vyšší podíl vápna, malta se vyznačuje výraznější jílovou složkou. Rovněž ostrivo v maltě je hrubší než u omítky. Jednoznačný doklad, že dané zdivo se pohledově uplatňovalo, pak představuje 2,5 cm široký malovaný pásek podél nárožních hran třech horních kvádrů. Původní barva pásu je prozatím nejasná, po odkrytí se jevila jako modrošedá, po očištění povrchu vodní mlhou jako tmavě cihlová až karmínová.¹¹⁾ Otázka konkrétní datace dané úpravy je otevřená; bezpochyby vznikla před započatím stavebních prací na stávajícím vysokém chóru, tedy před rokem 1360. Jeden z kamenů nárožní armatury (druhý blok shora) je opatřen kamenickou značkou – rovnoramenný křížek doplněný o kruhový bod.

Obr. 5: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Příčný řez parlérovským chórem s pohledem k západu z doby před restaurováním v 1. desetiletí 20. století. Dobře je patrný stupňovitý charakter trojice raně gotických vítězných oblouků (převzato z: K. B. Mádl, *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém. Politický okres kolínský*, Praha 1897, s. 30).

Nálezovou situaci na dně sondy II lze vzhledem ke stísněným prostorovým poměrům interpretovat jen zčásti. Nejnižší blok nárožní armatury je vůči ostatním kvádrům na severní straně předsazen o 10 cm (obr. 17: f), na východní straně se ale líc všech kvádrů nacházejí v jedné rovině. Horní neprofilovanou hranu nejnižšího kvádrů lze podle všeho považovat za rozhraní mezi základovým a nadzemním zdivem. Tento předstupující blok je „zanořen“ do lomového zdiva ve dně sondy, u něhož nejsme schopni určit, zda je současné s armovalou zdí (resp. zda je to její základ), anebo vůči ní mladší, či starší (obr. 17: e). Jak už jsme uvedli, západní stěnu sondy tvořilo smíšené zdivo přilehlé krypty, na spáru přiložené k raně gotické zdi. Povrch tohoto novověkého zdiva je nepravidelný – ze spár mezi ledabyly skládanými kameny a cihlami často vyhrézla malta. Nejedná se však o zdivo vložené do výkopu; před výstavbou barokní krypty zde byl zásyp zjevně vytěžen, poté byl daný prostor znovu zasypan.

Na východní straně je k armovalému raně gotickému nároží přiložen nelicovaný základový blok klenebního pilíře parlérovského chóru, postupně zděný do výkopu – na odkryté části jsou patrné dvě vodorovné technologické spáry. Povrch tohoto zdiva je z velké části tvořen neupravovanou maltou, ve spodní části se nachází mohutný pískovcový blok.

11) U nátěru byly odebrány vzorky pro případnou laboratorní analýzu (podobně i vzorky malt a kamene u dalších vybraných konstrukcí).

Obr. 6: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Pohled do vysokého chóru od východu. Parléřovská část stavby je zde uzavřena zdi nad raně gotickým vítězným obloukem. Při rekonstrukci chrámu na počátku 20. století bylo zdivo nad vítězným obloukem sneseno a znovu doplněno (foto J. Beránek, 2008).

Obr. 7: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Pohled na západní část jižní stěny vysokého chóru. Z původního raně gotického hlavního chóru se dochoval jen úzký pás zdiva podél koutové příčiny s výběhy žeber (stavební rozhraní zvyrazňuje vodorovný ústupek). Ve spodní části stěny se dochovala původní omítka s fragmenty raně gotické výmalby, odhalené restaurátorskými sondami (foto J. Beránek, 2012).

Z charakteru zdiva vyplývá, že při budování základů parléřovského chóru byl terén kolem staršího hlavního chóru postupně vyrovnáván mohutnou, kolem 2 m mocnou navážkou. Ta byla v prostoru sondy II kompletně odtěžena při budování novověkých krypt.

Sonda III vzhledem ke své poloze v jihovýchodní části ochozu, kde liniový výkop kopíroval prahy závěrových kaplí, nedávala naději na objev zdiva hlavního raně gotického chóru (obr. 20). Avšak dělníci zde nečekaně narazili na torzo jeho přístavku, rovněž zbořeného v souvislosti s výstavbou stávajícího chóru. V prostoru někdejšího interiéru přístavku jsme výkop rozšířili k jihu, a tím postihli podstatnou část průběhu obvodového zdiva na této straně. Dno sondy jsme místy výrazně prohloubili, což přineslo cenná zjištění o stratigrafii středověkých vrstev zásypu.

V ploše sondy objevené torzo zdi svým průběhem navazuje na půdorys raně gotické části kostela. Probíhá jednak v prodloužení osy jižní obvodové zdi trojlodí (tedy pod pra-

hem literátské kaple parléřovského chóru), poté se dvakrát zalamuje, načež pokračuje takřka přesně od jihu k severu (obr. 21, 22). Důležitá je skutečnost, že směřuje k nároží zbořeného hlavního chóru, odkrytému v sondě II. Vnější líc zdiva zaniklého přístavku jsme mohli zkoumat jen v malém, pro interpretaci však významném úseku. Už v rýze pro elektroinstalaci bylo odkryto jeho nároží, resp. hrana východního a současně jihovýchodního (šikmého) boku. Zde jsme výkop rozšířili jižním směrem, zčásti tak odkryli i základ polopíliře na rozhraní kaplí po obvodu parléřovského ochozu, a také prohloubili až ke koruně základu přístavku. Zbytek jeho někdejšího východního průčelí, skrytý pod nynější podlahou, dosahuje výšky asi 1 m. Zmíněné torzo nároží je armováno třemi hladce tesanými pískovcovými bloky, jinak je zdivo tvořeno drobnějšími lomovými kameny. Jeho podoba vylučuje existenci diagonálního opěráku. V odkrytém úseku se nedochovaly žádné povrchové úpravy vnějšího líce. Zeď je zde silná kolem 1 m. Na vnitřní stra-

Obr. 8: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Detail zakončení přípory v severozápadním koutu raně gotického hlavního chóru. Na hlavici nasedají výběhy žebíř nedochované klenby. Patu vítězného oblouku přetíná římsa, která je ve stávající podobě výsledkem rekonstrukce z 1. desetiletí 20. století (foto J. Beránek, 2012).

Obr. 9: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Detail hlavice jihozápadní koutové přípory raně gotického hlavního chóru. Krycí deska je novodobá, patrně ale odpovídá původnímu tvaru (foto J. Beránek, 2012).

ně, v koutu ve styku jižní a jihovýchodní stěny, je zdivo také pravidelně provázáno. Nemá tedy pochyb, že celá dispozice vznikla během jedné stavební etapy.

V někdejší interiéru přístavku má obvodová zeď jiný charakter (obr. 22). Na základě několika zjištění je zřejmé, že v dochovaném rozsahu se její vnitřní líc nikdy pohledově neuplatňoval, byť se nachází v téže výškové úrovni jako vnější líc. Zdivo je na vnitřní straně sice také lícováno, ale o poznání méně pečlivě, a zvláště pak se tu mění svislá rovina líce (resp. tloušťka zdi). Odkryli jsme dva vodorovné ústupky o šířce 5–10 cm, odpovídající technologickým spárám. Považujeme je za doklad postupného zasypávání zdiva během jeho výstavby. Konkrétně řečeno: zedníci po dokončení jednotlivých vodorovných vrstev zdiva postupně zvyšovali terén uvnitř přístavku, a patrně nezáměrně tak mírně pozměnili půdorysný průběh líce zdi – v jedné úrovni dokonce (zčásti) předstupuje horní vrstva zdiva (obr. 20: řez G–H). Danému závěru odpovídá i charakter přilehlého zásypu, jenž je tvořen výhradně stavební sutí, ovšem pečlivě vytríděnou (vrstvy 6–7). Příznačně v něm chybí větší, dále použitelné kameny. Převažují drobné kameny, kusy zdící malty, nahodile se objevují fragmenty rezných pálených dlaždic a drobné úlomky světlé omítky se zbytky pestrobarevné malované výzdoby. Sypká suť je místy „proložena“ tenkými vrstvami malty, která se shoduje se zdící maltou pří-

stavku (obr. 22: 3). Máme za to, že terén pod podlahou přístavku byl vyrovnán z materiálu získaného při bourání původního jižního bočního chóru. Charakter zásypu vylučuje možnost, že by se ve východní části přístavku nacházela krypta.

Jihozápadní kout sondy vyplňoval nelicovaný základ polopíříře parlérovského chóru (obr. 23). Vedle lomových kamenů bylo do něho vloženo i větší torzo architektonického článku z jemnozrnného pískovce nazelenalé barvy, způsobené asi příměsí glaukonitu (obr. 24).¹²⁾ Jeho částečně zachovaná profilace sestává z oblounu a navazujícího výžlabku; nelze rozhodnout, zda jde o část okenního ostění či klenební žebro. V novodobém základovém zdivu (pod stupněm zvýšené podlahy v přilehlé kapli z parlérovské fáze), jsme narazili ještě na úlomek válcového prvku z jemného světlé šedého pískovce. Snad byl odštipnut z dřívku klenební přípory.

Příležitost k ohledání dalšího úseku zdiva zrušeného přístavku poskytl průkop pro odvětrávací šachtu, vedený základovým zdivem po východní straně exteriérového vstupu do jižní části ochozu. Zde jsme mohli sledovat jak zdivo přístavku v příčném řezu, tak i povrch základového zdiva

12) Surovinou se článek výrazně liší od většiny raně gotických architektonických prvků, které jsou vyrobeny z hrubozrnného místního pískovce, tzv. mušláku.

Obr. 10: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Pohled od východu na vítězný oblouk a zbytky klenby severního bočního chóru raně gotické etapy, nyní v severozápadní části chórového ochozu. Navazující část jižní zdi chóru (vlevo) je raně gotická, severní zeď (vpravo) patří k parléřovské přestavbě (foto J. Beránek, 2012).

Obr. 11: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Zbytek jižní stěny zrušeného severního bočního chóru. Po levé straně pilíř parléřovského chóru, při vítězném oblouku (vpravo) raně gotická klenební přípora (foto J. Beránek, 2012).

z parléřovské etapy (přílehlé stávající kaple), přiloženého v pravém úhlu. Kvádrový vnitřní líc zdiva nynějšího chórového ochozu je přímo „posazen“ na rovnou sníženou korunu staršího zdiva, vůči němuž předstupuje o cca 2 cm. Starší zdivo je podle očekávání tvořeno drobnějšími lomovými kameny. Naopak v základu západní zdi literátské kaple jsou užity velké, nepravidelně otesané kamenné bloky, mezi nimiž místy vyhrázla ložná malta.

Sonda IV potvrdila existenci torza zdiva v jihozápadní části ochozu, a to přesně v místě, kde jsme předpokládali zbytky jižního bočního chóru (obr. 25). Jednoznačně interpretovatelná nálezová situace zde nevyžadovala rozšíření liniového výkopu. Zdivo obnažené na jeho dně podle očekávání představuje „zrcadlový“ protějšek základů severního bočního chóru: na straně východní líc probíhá od severu k jihu, na opačné straně je orientován šikmo, resp. od severozápadu k jihovýchodu (obr. 26). Oba boční chóry tedy vytvářely souměrně koncipovanou dvojici v celkové půdorysné skladbě kostela. Vzájemně se shodovaly i co do rozměrů a tvaru. Rozsah sondy IV neumožňoval postihnout stratigrafickou situaci – v úrovni zkoumané koruny zdiva je zásyp uvnitř i vně zaniklého chóru tvořen velice sypkou stavební sutí nejasného stáří.

Sonda V se nacházela západně od raně gotického pilíře, do něhož se opírají vítězné oblouky hlavního a jižního bočního chóru (obr. 25). Těsně pod maltovým lůžkem současné dlažby jsme v místě klikatého zalomení rýhy pro elektro-

instalaci očistili z lomových kamenů vyzděný, poměrně nízký obdélný blok (o mocnosti cca 20 cm), jehož současný povrch odpovídá prvotnímu stavu, resp. není výsledkem ubourání zdiva (obr. 27). Vzhledem k poloze a charakteru dané konstrukce se přímo nabízí úvaha, že se jedná o základ jednoho z vedlejších oltářů, nejspíš středověkého, přesněji ovšem nedatovatelného.

OBJEVY Z LET 1960 A 1965 POD PODLAHOU CHÓRU A JEJICH NOVÁ INTERPRETACE

V průběhu záchranného archeologického výzkumu nás zaujal podzemní prostor před hlavním oltářem, který ukrývá podstatné zbytky středověkých konstrukcí, vykopané v 60. letech 20. století (obr. 4, 30). Třebaže půlstoletí staré objevy lze označit za vůbec nejzávažnější pro řešení otázek stran půdorysu hlavního raně gotického chóru, po několika uplynulých desetiletích se jimi nikdo hlouběji nezabýval (ani v rámci celkového stavebněhistorického průzkumu kostela v letech 2005–2007).

O okolnostech výkopu před hlavním oltářem si můžeme utvořit poměrně jasnou představu na základě dobových rukopisných zpráv a úřední korespondence z let 1960 a 1965 mezi děkanským úřadem v Kolíně, pražským Archeologickým ústavem AV ČR (dále jen ARÚP) a Krajským střediskem památkové péče v Praze. Jedna část těchto listin se nachází v archivu ARÚP, druhá v pozůstalosti brat-

Obr. 12: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Hlavice přípory v severozápadním koutu zrušeného severního bočního chóru, krycí deska je novodobá (foto J. Beránek, 2012).

rů Jana a Ladislava Kamarýtových ve Státním okresním archivu v Kolíně.¹³⁾ Bratři se zabývali chrámem sv. Bartoloměje po řadu desetiletí jako amatérští památkáři a regionální historici. O kostele publikovali několik prací, v nichž se stručně zmínili i o výkopech v prostoru chóru.¹⁴⁾ Z různých písemností jednoznačně vyplývá, že právě z jejich popudu byly uskutečněny problematičtější vykopávky před hlavním oltářem. Pro své „badatelské úkoly“ nadchli i tehdejšího duchovního správce P. A. Kubého.

„Zkoumání“ podzemí chrámu započalo v listopadu 1960 otevřením a vyklizením tzv. hlavní krypty, jež se nachází v západní části chóru. V její zadní (východní) stěně si bratři Kamarýtové všimli mělké niky vstupu, zapažené dřevěnou stěnou. Když výplň vybourali, ke svému překvapení za ní neobjevili nějaký další podzemní prostor, nýbrž masu zeminy. V ní následně podnikli dosti riskantní průkop o délce asi 3 m, vedený východním směrem k hlavnímu oltáři. Až když narazili na líc kamenné zdi, o svém nálezu zpravili ARÚP, jenž v osobě Z. Smetánky zastavil další vykopávky: „Dne 13. XII. 1960 jsem odjel na žádost dr. K. Reichertové do Kolína n. L., odkud byl hlášen z noci na 13. XII. objev starého zdiva. ... Z velké krypty byla vybrána příčka oddávající prostor tzv. starší krypty, dnes zaplněné zcela navážkou. Do navážky je vyhrabána úzká, několik metrů

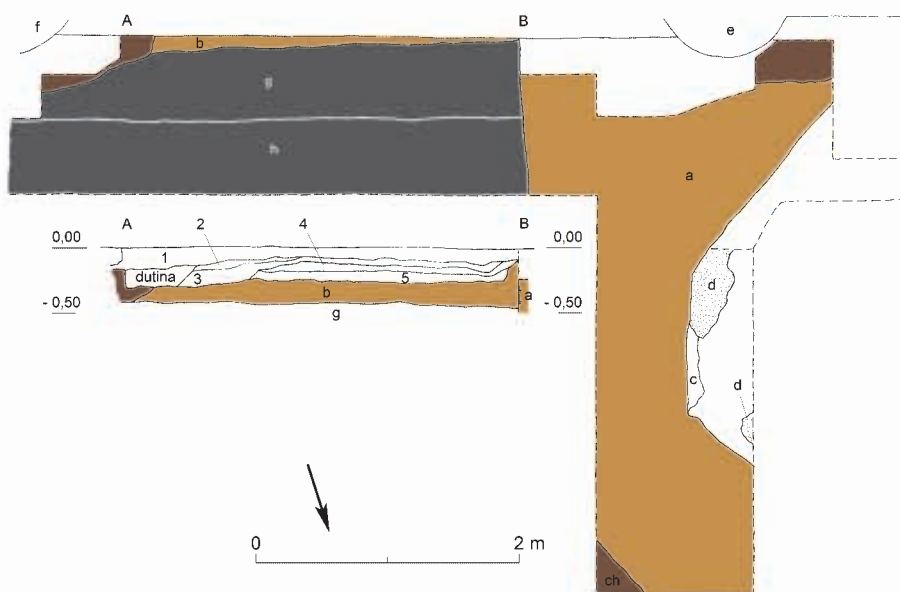
dlouhá, sotva průlezná nora, kterou zatarasilo zatím neurčitelné zdivo. Štola sama ruší terény a přístup shora není možný. Nejsou zde vůbec podmínky pro řádný archeologický výzkum. Jediná možnost by vznikla rozebráním dlažby, což by bylo nákladné, časově náročné a pro takovouto akci nejsou zatím ani důvody plynoucí z pracovního programu AÚ, ani jiné závažné podněty odborného rázu.“¹⁵⁾

Nález zdiva ještě více podnítil „badatelskou činnost“ bratří Kamarýtů i pátera Kubého.¹⁶⁾ V polovině dubna 1965 rozkryli podlahu před hlavním oltářem a začali kopat. Znovu až poté, co ve velkém rozsahu vytěžili terén, pokusili se dojednat záštitu vykopávek se strany ARÚP. Údajně již na sklonku roku 1964 došlo k nějakému předběžnému ústnímu ujednání mezi děkanským úřadem a Krajským střediskem památkové péče. Představitel památkové péče však na sklonku května 1965 zakázal další výkopové práce. Je příznačné, jakým způsobem bratři Kamarýtové později zdůvodnili zásahy do zasypu: „Nové poznatky přinesl rok 1965, tehdy se v presbytáři konaly zemní práce, jejichž účelem bylo odstranění havarijního stavu dlažby.“¹⁷⁾ Ale pravým důvodem rozsáhlého výkopu bylo ukojení jejich badatelské touhy.

15) Nálezová zpráva č. j. 6216/60 v archivu ARÚP Praha.

16) Bratři Kamarýtové „zkoumali“ podzemí chóru na více místech (obr. 28). Už v roce 1961 otevřeli tzv. obecní a formandlovskou hrobku v severní části ochozu. Dále kopali v závěrové části ochozu před kaplí sladovníků a řezníků, protože zde předpokládali další hrobky. Žádné však nenalezli. V témže roce otevřeli i pozdně středověký hrob Jana Kolovrata Žehrovského v kapli sladovníků a kopali ještě při severovýchodním pilíři závěru chóru. V jinak rozsáhlé pozůstalosti se nám nepodařilo dohledat konkrétní zmínky o případných nálezích. Lze se proto domnívat, že neobjevili z jejich pohledu nic „zajímavého“. Většinou asi těžili mohutný zasypaný prostor k vyrovnání plochy staveniště před výstavbou parlérovského chóru. O poloze všech výkopů provedených do roku 1964 dává rámcovou představu schématický náčrt stávajícího chóru, signovaný Janem Kamarýtem (SOKA v Kolíně, viz pozn. 13).

17) J. Kamarýt – L. Kamarýt, o. c. v pozn. 14, s. 3.

Obr. 13: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Sonda I: světle hnědá – raně gotické zdivo; tmavě hnědá – základové zdivo stávajícího chóru; šedá – barokní zdivo; a – zbytek závěru zrušeného severního bočního chóru; b – torzo severní zdi zrušeného hlavního chóru; c – vrstva písku; d – vrstvy zdíci malty na povrchu terénu z doby výstavby raně gotického kostela; e, f – sokly klenbových pilířů stávajícího chóru; g – lomové zdivo nad cihelnou klenbou krypty; h – rub cihelné klenby krypty; ch – základ chórového ochozu (zaměření J. Kypťáka, 2010–2011, kresby obr. 13, 17, 20, 25, 30 J. Kypťáka a F. Laval).

Popis vrstev: 1 – světle šedá malta; 2 – hnědorezavý písek; 3 – bělošedá malta; 4 – hnědozelená jílovitá hlína, shora i zdola ohraničena černou hlínou; 5 – světle žlutá malta (jeví se jako podlahová úprava).

13) SOKA Kolín, fond Kamarýtové Jan a Ladislav, č. kartonu 14, inv. č. 16, složka Kolín – chrám sv. Bartoloměje.

14) Souhrnně J. Kamarýt – L. Kamarýt, Kolínský chrám. Historie a průvodce. Stavebně historický popis. Kolín 1988.

Obr. 14: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Sonda I od severovýchodu: 1 – zdivo severního raně gotického bočního chóru; 2 – zdivo hlavního raně gotického chóru; 3 – souvislá vrstva malty asi z doby vrcholné gotické přestavby; 4 – barokní lomové zdivo krypty; 5 – rub cihelné valené klenby krypty (foto Z. Neustupný, 2010).

hy. Přitom zamlčeli, že usedání dlažby způsobil podkop z roku 1960. Údajný výzkum podle jejich slov vedl archeolog A. Hejna. Jenže ten se teprve na počátku května 1965 dostavil k již z větší části provedenému výkopu.¹⁸⁾ Ve své rukopisné zprávě uvádí jeho rozsah, stručně také popisuje a hodnotí nálezy. Jak si v dalším ukážeme, jeho interpretace a časové zařazení vrstev jsou zčásti problematické. Hejnova zpráva má přesto velkou hodnotu, neboť jím zmiňovaný situační plán se nedochoval, resp. je nezvěstný. Z dokumentace se nám podařilo dohledat jen několik velice tmavých černobílých fotografií výkopu.¹⁹⁾ Hejnov text proto uvádíme v úplnosti:

„Po předchozím jednání a po zprávě o zahájení stavebních úprav jsem od 4. 5. jezdil pravidelně do Kolína, kde jsem

18) Nálezová zpráva č. j. 2975/65 v archivu ARÚP Praha.

19) SOkA Kolín, sbírka fotografií okresu Kolín, inv. č. 2, sign. 1-2-1-2-17 001 – 1-2-1-2-17 012.

prováděl odborný dohled při práci, prováděné v kněžišti děkanského kostela.

Dlažba byla odstraněna na ploše 4 × 5 m před oltářem, v místě, jež bylo ohroženo podkopáním. Po sejmutí dlažby se objevila v hl. 20 cm obdélná kamenná substrukce z balvanitých kamenů, jevící se jako základ oltářní mensy. Substrukce, situovaná v centrální poloze, tj. zhruba v ose kostela, vysoká 55 cm, ležela na souvislé maltové kře, vyznačující starší podlažní horizont, v úrovni 80 cm pod povrchem. Bylo zřejmé, že podél východní strany odkrytého místa maltová kra není a že toto místo je překryto odlišnou sypkou a suchou sutí, jež byla postupně vybírána.

Pokračující práce ukázala, že sypká suť vyplňuje hluboký vkop, zřejmě pozdní zásah do původního terénu, probíhající směrem J-S po celé délce místa, široký 80–120 cm. Vkop (vyplněný sypkou sutí) sahal až do hl. 2,2–3,1 m, tj. na zvětralé skalnaté podloží. V jeho výplni byly nalezeny jednotlivé úlomky mladohradištní a středověké keramiky, úlomky skleněných okenních výplní, zvíř. a lidské kosti aj. Vkop byl na východní straně vymezen souvislým zdivem, probíhajícím ve směru J-S a pokračujícím na obou stranách do stěn výkopu, založeným na skalnatém podloží, s jasně odlišnou základovou a vlastní částí, jež byla pečlivě lícována a tmelena pevnou maltou. Šířku zdiva nebylo možno z techn. důvodů zachytit.

Na západní straně vymezoval vkop pevný blok souvrství s touto stratigafií:

1. 25 cm pod povrchem – koruna substrukce mensy,
2. 80 cm pod povrchem maltová kra, její povrch,
3. 10–20 cm, síla maltové kry včetně štětu,
4. 60–70 cm, síla hlinito-kamenité vrstvy mladšího horizontu,
5. 5 cm, síla zvětralé kamenné dlažby,
6. 40–70 cm, síla hlinito-kamenitého horizontu,
7. 10 cm, síla povrchu (humos.) nejstaršího horizontu se stopou kúlavé jamky a vkopem hrobu, porušujícím plynulý sled humosní vrstvy, se zbytkem zvětralé kamenné desky,
8. 20–70 cm, síla nejspodnějšího horizontu s porušenými kostrovými hroby,
9. 2,2–3,10 m pod dlažbou – úroveň zvětralého kamenného podloží, jež směrem k jihu výrazně stupňovitě klesá.

V obtížné a plošně omezené situaci se podařilo zjistit, že nejstarší horizont, na němž byl kostel zbudován, leží na zvětralém skalnatém podloží a že povrch tohoto horizontu tvoří výrazná humosní vrstva. V něm, na zvětralé skále, byly uloženy kostrové hroby, z nichž jen jediný, ve spodní partii porušený, ležel in situ. Dva druhé byly zřejmě přemístěny a zcela porušeny mladším zásahem. Výplň hrobové jámy obsahovala úlomky mladší hradištní keramiky. Zdivo J–S, zapuštěné do skály, mělo terénní úroveň sobě příslušnou ve zvětralé kamenné dlažbě. Je pozůstatkem starší, předparléřovské fáze stavby východního závěru. Jeho funkce je neurčitá.

Práce byla ukončena zaměřením situace 19. 5. 1965.“

Hejnův stručný popis nálezu si lze do značné míry ověřit přímo na místě, neboť výkopy bratři Kamarýtů nebyly zasypány. Dnes jsou zakryty betonovými deskami zasunutými do železných nosníků, čímž před hlavním oltářem vznikl podzemní prostor nepravidelného půdorysu a proměnlivé hloubky i reliéfu dna. Zpřístupňují jej dva obdélné průlezy v podlaze, jež se nacházejí nad pásovým výkopem, hlubokým více jak 2 m od dnešní dlažby. Výkop je situován kolmo na podélnou osu kostela (obr. 31). Na své východní straně probíhá při lici masivní kamenné zdi, která tolik zaujala bratry Kamarýty i pátera Kubého. Z archivních dokumentů zjevně vyplývá, že tento výkop byl realizován ve druhé fázi vykopávek, tj. v roce 1965. V téže době amatérští badatelé učinili další objev, který A. Hejna popisuje jako „obdélnou kamennou substrukci z balvanitých kamenů, jevíci se jako základ oltářní mensy“. Tu lze ztotožnit s torzem konstrukce, která se dnes nachází těsně pod betonovým stropem (obr. 30: f; 36: 2). Jednou stranou „lícuje“ se západní hranou hlubokého pásového výkopu, podél jejích dalších tří stran byl terén snižen podstatně méně. Do této části dutiny, vysoké kolem 0,5 m, lze dnes vlézt pouze po břiše, což v prašném a temném prostředí dovoluje toliko orientační zaměření dané části půdorysu výkopu a zběžné ohledání zmíněné substrukce. Na jižní konec pásového výkopu pak přibližně v pravém úhlu navazuje víceméně vodorovná, v mase zeminy vyhloubená štola o výšce zhruba 1,2 m (obr. 37). Směřuje k západu, resp. k novodobé zazdívce vstupu do krypty v západní části chóru. Zjevně to je ona „nora“, jak ji v roce 1960 charakterizoval Z. Smetánka. V západní polovině se zásyp nad štolou zborstil, případně byl v roce 1965 odkopán. Díky tomu lze od sud nahlédnout do nízkého prostoru kolem zmíněné kamenné substrukce.

Třebaže výkopy z 60. let nebyly zasypány, ohledávání náleзовých situací v dnešním podzemním prostoru výrazně ztěžují, zčásti i znemožňují recentní konstrukce. Můžeme tak pouze rekonstruovat stratigrafické vztahy masivní kamenné zdi, jejíž líc od veškerých vrstev okolního zásypu oddě-

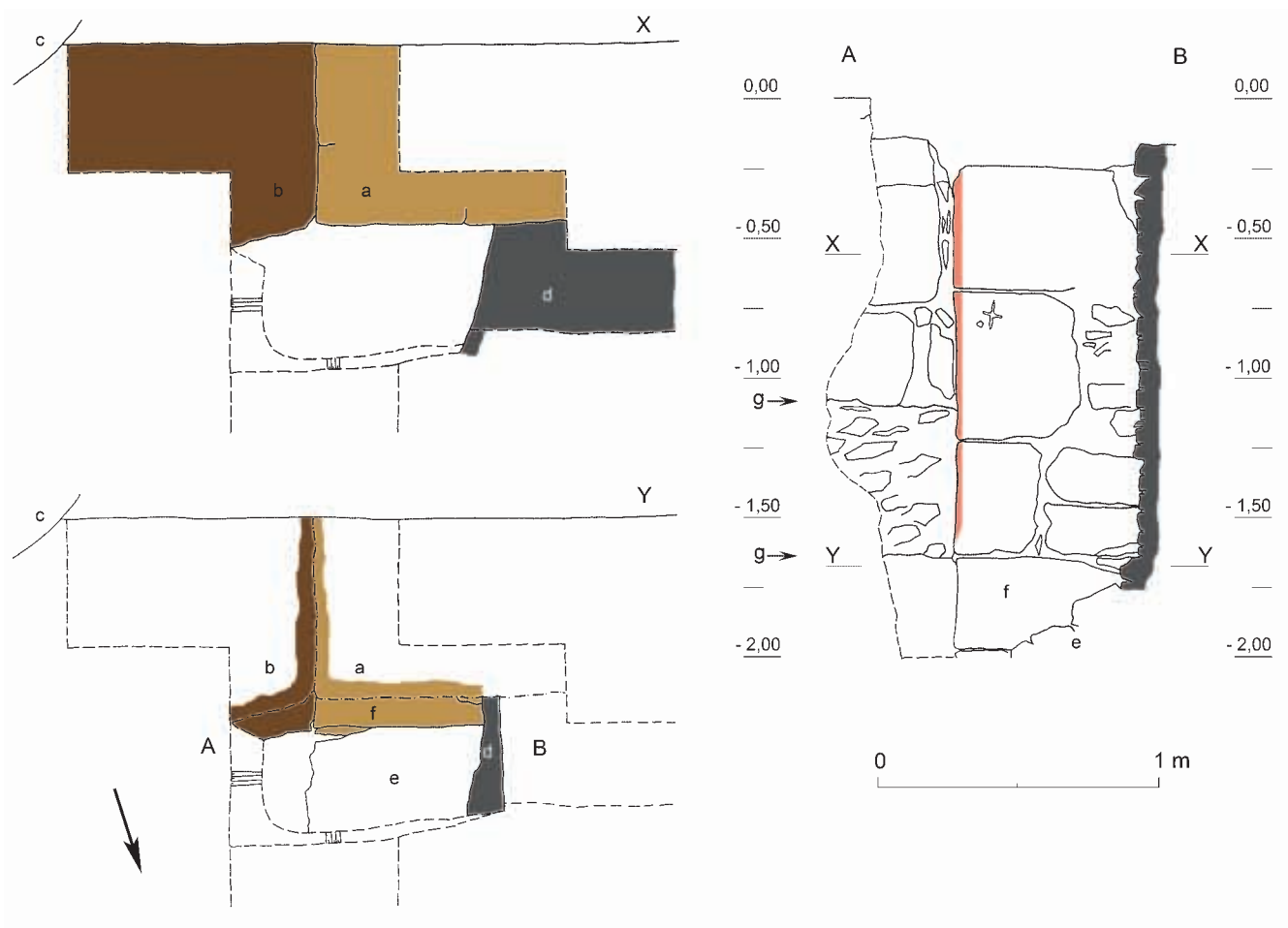
Obr. 15: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Detail sondy I od severovýchodu, srov. obr. 14 nahoře (foto Z. Neustupný, 2010).

Obr. 16: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Sonda I od jihu, zbytek raně gotického severního bočního chóru, v pozadí obvodová zeď chórového ochozu (foto Z. Neustupný, 2011).

luje pásový výkop vedený až na povrch podloží, resp. zvětralé skály (v jižní části je dno výkopu zakryto prašnou sutí). Jižní a severní stěnu výkopu navíc tvoří recentní cihelné plenty (obr. 32, 33).²⁰⁾ Obezdívky jsou v pravém úhlu těs-

²⁰⁾ V pozůstatosti bratří Kamarýtů (viz pozn. 13) jsme našli schematický náčrt, pohled na nalezené zdivo směrem k východu, které prokazuje, že výkop na severní straně byl ukončen v místě stávající cihelné plenty, na jihu pokračoval asi ještě o 1 m k parapetu soklu na rozhraní nynějšího chóru a ochozu.

Obr. 17: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Sonda II: světle hnědá – raně gotické zdivo; tmavě hnědá – základové zdivo stávajícího chóru; šedá – barokní zdivo; a – severovýchodní nároží zrušeného hlavního chóru; b – základ klenebního pilíře stávajícího chóru; c – sokl klenebního pilíře stávajícího chóru; d – zdivo krypty; e – lomové zdivo nejasného stáří; f – předstupující tesaný kvádr; g – technologické spáry v základovém zdivu (zaměření J. Kypta a J. Veselý, 2011).

Obr. 18: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Sonda II od severu; 1 – severovýchodní nároží hlavního raně gotického chóru; 2 – základ klenebního pilíře parléřovského chóru; 3 – barokní zdivo krypty (foto J. Kypta, 2011).

ně přiloženy k lici zdi, a zakrývají tak přilehlý zásyp. Přesto lze postihnout její chronologii vůči nárůstu terénu, protože o stratigrafických vztazích nepřímo poskytuje ucelenou představu protilehlá (západní) stěna výkopu. Naproti tomu nepravidelné stěny štol, vykopané v roce 1960, jsou dnes natolik vyschlé a tvrdé, že na nich v podstatě nelze rozlišit jednotlivé vrstvy. Vůbec dnes není možné zkoumat vrstvy zásypu na stěnách stísněné dutiny kolem výše zmíněné „obdelné kamenné substrukce“.

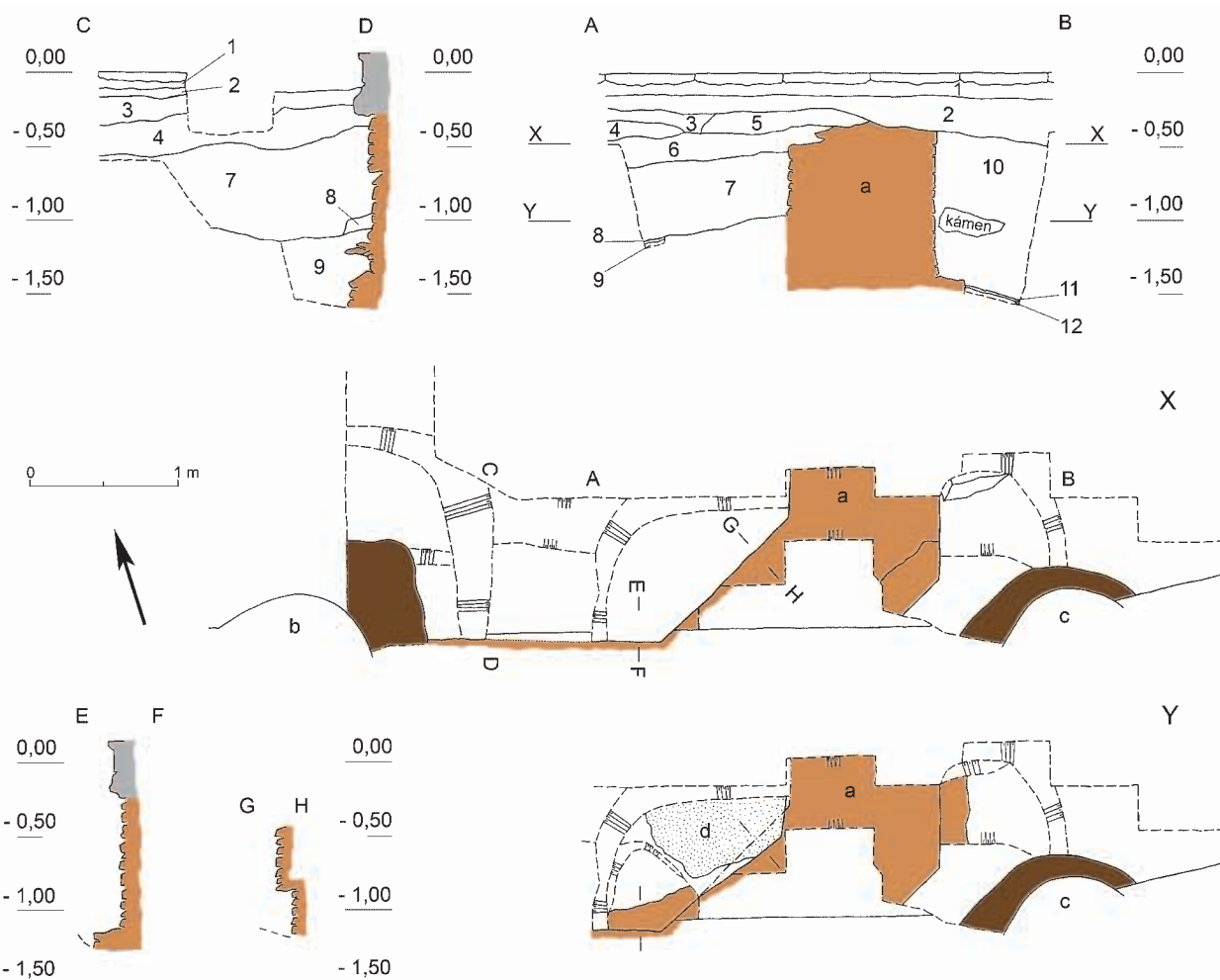
Přes všechny nesnáze lze kriticky zhodnotit hlavní objevy amatérských badatelů z 60. let. Ujasníme-li si polohové a výškové vztahy zdi z lomových, žlutookrovou maltou pojených kamenů na východní straně podzemního prostoru, získáme klíčové východisko všech dalších

interpretačních kroků (obr. 31). Orientována je takřka kolmo na podélnou osu kostela. Současně zaujme, že dispozičně dobře odpovídá armovalému, pravouhle zalomenému zdivu v sondě II, které pokládáme za severovýchodní nároží hlavního raně gotického chóru. Přímou se tedy nabízí hypotéza, že torzo zdi před současným hlavním oltářem představuje zbytek východní strany pláště tohoto chóru, který se tak jeví jako trojboký. Dále je patrné (v úzké škvíře podél svislé hrany novodobé cihelné plasty), že na severní straně pásového výkopu se vnitřní líc zdi zalamuje právě v místě očekávaného severovýchodního koutu presbytáře.²¹⁾ Přímou

Obr. 19: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Sonda II, detail severovýchodního nároží hlavního raně gotického chóru, srov. obr. 18 (foto J. Beránek, 2011).

Obr. 20: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Sonda III: hnědooranžová – zdivo z doby před parléřovskou přestavbou; tmavě hnědá – základové zdivo stávajícího chóru; šedá – novodobé zdivo; a – torzo zrušeného přístavku po jižním boku hlavního raně gotického chóru; b, c – sokly klenebních pilířů stávajícího chóru; d – vrstva zdíci malty (vrstva 8) (zaměření J. Kypťáka, 2011).

Popis vrstev: 1 – světle šedá malta s pískem; 2 – světle hnědá, silně písčitá hlína; 3 – bělošedý písek, malta, úlomky cihel; 4 – hnědorezavý, místy světlý šedý písek, nahodile velké kusy bílé malty; 5 – tmavě hnědá písčitá hlína, zrna bílé malty; 6 – vytríděná stavební suť: kameny opečené bělošedou maltou, velký podíl písku, nahodile drobné úlomky pálených režných dlaždic; 7 – vytríděná stavební suť (jen drobné úlomky kamenů) s výrazným podílem šedohnědého písku a hrud malty, větší množství fragmentů omítek se zbytky pestře malované výzdoby (danou vrstvu interpretujeme jako stavební suť ze zbořeného jižního raně gotického chóru); 8 – souvislé vrstvy hnědorezavé malty s drobnými úlomky kamenů; 9 – tmavě hnědá hlína, místy větší kameny opečené maltou, nahodile zrna žlutookrové malty; 10 – stavební suť; 11 – nažloutlá malta; 12 – hnědá hlína.

Obr. 21: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Východní konec sondy III od východu: 1 – zbytek polygonálního závěru přístavku po jižním boku raně gotického hlavního chóru; 2 – koruna základového zdiva přístavku; 3 – základ klenebního pilíře parlérovského chóru (foto Z. Neustupný, 2011).

Obr. 22: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Střední část sondy III od severozápadu, detail vnitřního líce zalomeného zdiva přístavku po jižním boku raně gotického hlavního chóru: 1, 2 – ústupky zdiva; 3 – souvislá vrstva zdící malty (vrstva 8) (foto Z. Neustupný, 2011).

v koutu vystupuje z líce zdi nejméně jeden kámen, o němž bude ještě řeč.

Předpoklad, že před sebou máme pozůstatek původního presbytáře, pak plně potvrzuje souhra dílčích pozorování na samotné zdi. Ta je ve své horní polovině sice značně narušená, přesto lze podle struktury povrchu rozlišit tři konstrukční (vodorovné) části, zásadní pro celkový výklad náleзовé situace.²²⁾ Pata, resp. základová spára, zdi mírně

stoupá od jihu k severu, a sleduje tak sklon povrchu zvětralé skály, na níž je založena. Jak si už všiml A. Hejna, zjevně byla zapuštěna do základového vkopu. Ve své spodní části totiž není licována (obr. 30: c). Ostré rozhraní mezi základovou a horní, poměrně pečlivě licovanou částí, je navíc zvýrazněno úzkým vodorovným ústupkem, který se plynule rozšiřuje směrem k severu (obr. 31, 33). Tento ústupek se neuplatňuje po celé délce odkrytého úseku zdi – vytrácí se v jeho jižní polovině.

Jenže licovaná část zdi nebyla v celém svém rozsahu zamýšlena jako pohledová konstrukce, což dokládá výrazná anomálie při jižním konci odkrytého úseku: v horní polovině dochovaného torza výrazně předstupuje před rovinu líce několik lomových, nijak neupravených kamenů, jež vyskládány nad sebou vytvářejí nepravidelný svislý pás (obr. 30: d; 33). Není pochyb, že vyčnívající kameny byly do zdi vsazeny již během její výstavby (nejedná se o nějakou dodatečnou úpravu). Zřejmý je i jejich účel, neboť dodnes vynášejí tesaný prvek – pískovcovou patku trojlaločného půdorysu; s mohutným středním listem a podstatně subtilnějšími bočními listy, z nichž jižní je kompletně odlomen (obr. 45: d). Pro celkovou interpretaci konstrukcí mimořádně závažný architektonický článek se nachází těsně pod betonovým stropem, u jižního průlezu do podzemního prostoru. Ačkoli je patka zčásti omazána cementovou maltou, není pochyb, že se dodnes nachází na svém původním místě.

Její maltové lůžko totiž plynule přechází do spár mezi lomovými kameny. V úrovni profilované patky se líc zdi dochoval (resp. je patrný) jen v podobě malého fragmentu, přesto si na něm všimneme zřetelných zbytků omítky (obr. 30: a).

Jakmile se zamyslíme nad postupem výstavby masivní kamenné zdi, z dílčích pozorování sestavíme logický celek. Koruna nelicovaného základu zjevně udává povrch terénu na počátku výstavby, poloha dochované tesané patky pak úroveň podlahy dané stavby. Během výstavby zdi tedy došlo k výraznému nárůstu terénu při jejím vnitřním líci. Ten

ňují, ba zjevně mylně uvádějí, že dané zdivo prý „prochází celou šířkou presbytáře a zasahuje i do jižního a severního bočního prostoru“: J. Kamarýt – L. Kamarýt, o. c. v pozn. 14, s. 3.

22) „Výkusy“ ve zdi vznikly zřejmě v raném novověku v souvislosti s hloubením hrobů před hlavním oltářem. Nález hrobu (prý luterán-

ského děkana ze 16. století) zmiňují J. Kamarýt – L. Kamarýt, o. c. v pozn. 14, s. 4.

byl zasypán až po onu patku (obr. 30: b), což ostatně dokládají i neupravené kameny, které ji podpírají. Taková konstrukce rozhodně nebyla zamýšlena jako pohledová. V dané souvislosti si vybavíme i vystupující kámen v uvažovaném severovýchodním koutu presbytáře – i on zřejmě představuje základ (nedochovaný) patky přípory.

Dochovaná patka bezpochyby patřila k svazkové klenební přípoře. Na první pohled zaujme její asymetrické umístění vůči podélné ose původního hlavního chóru, což dokládá nějaké složitější řešení klenby než obvyklé obdélné pole s křížovou klenbou. A tudíž je více než pravděpodobné, že na východní straně chóru se uplatňovala – nepočítáme-li koutové prvky – ještě jedna přípora. Daná stěna tak byla rozdělena na tři úseky. V místě, kde by se měla nacházet předpokládaná druhá patka, je zeď ve značném rozsahu odbourána (obr. 31). Je nutno dodat, že dochovaná patka přípory někdejšího chóru po formální stránce odpovídá článkům téhož typu ve stěnách trojlodí (obr. 35). Jednotlivé interpretační kroky se tedy spojují v souvislý řetězec – před sebou máme zbytek východní obvodové zdi raně gotického chóru obdélného půdorysu. Její celkovou šířku lze podle obnažených zbytků odhadnout na 1,5 m.

Závěry o postupu výstavby zdi nezávisle potvrzuje stratigrafie vrstev, dobře patrná na západní (protilehlé) stěně pásového výkopu. Na ni lze konkrétně sledovat etapovitý nárůst terénu, který přesně odpovídá závěrům, k nimž jsme došli po ohledání východní zdi zbořeného chóru. V úrovni lícovaného zdiva, které bylo určeno k zasypání, rozpoznáváme mohutné souvrství, v němž výrazný podíl příznačně zaujímá materiál, který souhrnně charakterizujeme jako přemístěné podloží – zvětralá skála, písek, jíl (obr. 30: vrstvy 1, 2, 4, 5, 7, 8, 10). Báze tohoto souvrství (báze vrstvy 10) přesně odpovídá předělu mezi nelícovaným a lícovaným povrchem zdi. Co je charakteristické, v mase vyrovnávky rozpoznáváme tři tenké vrstvy s výrazným podílem zrn a hrudek malty (vrstvy 3, 6, 9). Lze je interpretovat jako tzv. stavební horizonty, nikoli ale ve smyslu několika stavebních fází, ale dílčích technologických etap v rámci jedné a téže fáze: zeď byla zasypávána po etapách, vždy po dokončení jedné technologické úrovně, a tím pádem vznikly přímo v navázce tzv. stavební horizonty. Dost možná jeden z nich A. Hejna označil jako „maltovou kru“, uloženou „80 cm pod povrchem“. Od mohutného souvrství planýrky se svým charakterem zřetelně odlišuje spodní část terénu; zdivo raně gotického chóru bylo zapuštěno do vrstvy tmavé hlíny, v níž rozpoznáváme několik jam (viz níže).

Stratigraficky nejmladší složku v řezu terénem na západní straně pásové sondy tvoří kamenná, jilem pojená konstrukce (obr. 30: f). Bezpochyby to je „obdélná kamenná substrukce z balvanitých kamenů, jeví se jako základ

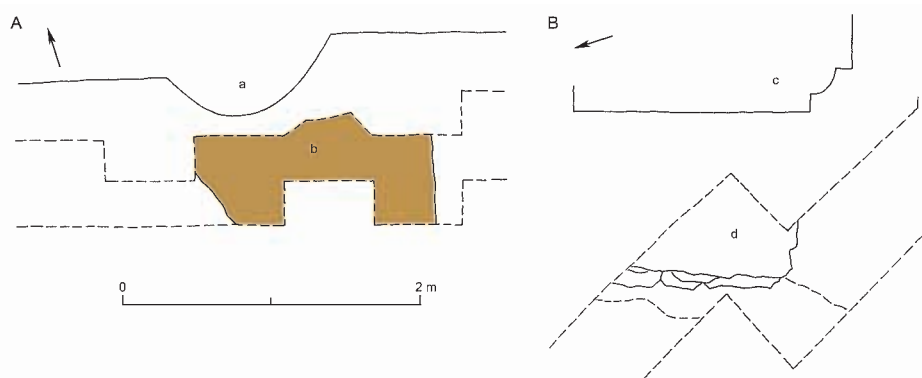

Obr. 23: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Západní konec sondy III od severovýchodu: 1 – jižní zeď přístavku po jižním boku raně gotického hlavního chóru; 2 – základ klenebního pilíře parléřovského chóru; 3 – druhotně použitý architektonický článek; 4 – novodobé zdivo (foto Z. Neustupný, 2011).

Obr. 24: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Sonda III, detail architektonického článku, srov. obr. 23: 3 (foto J. Beránek, 2011).

oltářní mensy“, jak ji charakterizoval A. Hejna. Rozměry jejího půdorysu činí zhruba 2 × 2 m. Nachází se přesně v podélné ose kostela, resp. v ose původního chóru, těsně u jeho někdejší východní stěny. Hejnův předpoklad je tedy více než pravděpodobný. Příslušný oltář přiřazujeme k raně gotické stavební fázi. Nasvědčují tomu nejen prostorové vztahy, ale i výškové poměry: základová spára uvažovaného torza oltářní mensy se nachází v téže úrovni jako podstava patky přípory. Na západní straně nelze torzo mensy podrobněji ohledat, nicméně podle orientačního zaměření se jeví, že zde bylo výrazně poškozeno (asi během výkopových prací v 60. letech). V okolí záklenku zazděného vstupu do krypty vyčnívají těsně pod betonovým stropem ze stěn výkopu lomové, jilem pojené kameny (obr. 30: ch). Jejich vztah k torzu oltářní mensy dnes není možné postihnout.

Obr. 25: Kolín, kostel sv. Bartoloměje: A – sonda IV; B – sonda V; hnědá – raně gotické zdivo; a – sokl klenebního pilíře stávajícího chóru; b – torzo zrušeného jižního bočního chóru; c – sokl raně gotického pilíře na rozhraní střední a jižní lodi; d – základ bočního oltáře (zaměření J. Kypta, 2011).

Odkryv masivní zdi pod podlahou parléřovského chóru v roce 1965 naznačil možnosti rekonstrukce půdorysu zrušeného raně gotického závěru. Nad výkopem se tehdy sešli význační archeologové i historici umění. O jejich rozpravě poskytuje pozoruhodné svědectví zápis uložený v pozůstalosti bratří Kamarýtů.²³⁾ Podstatná část debaty se týkala stratigrafie zásypů, nalezené zdivo probíhající od severu k jihu vyvolalo rozpaky, stejně jako vystupující kameny pod patkou přípory:

„Jednáni komise o skončení archeologickém výzkumu v kostele sv. Bartoloměje v Kolíně: Zachytil Ladislav Kamarýt – konec května /27. V./ roku 1965.

V. Kotrba: Raně gotický chór zde byl, a je otázka, co zde máme před sebou? Zajímavé jsou horizonty. Ověřit je možné jen za cenu většího výzkumu.

Dále V. Kotrba: Nejvyšší horizont nesouvisí s lodí chrámu ze 13. století.

J. Kamarýt: Úroveň dlažby presbytáře není zachována v původním stavu. Dle zachovaného stavebního deníku z opravy kostela v letech 1904–1910 je známo, že podlaha presbytáře mívala více schodů a že zde byl terén snižován, vzadu za hlavním oltářem až o tři čtvrtě metru. Proto také Parléřovo sanktuárium, kdysi normálně přístupné, je dnes přístupno jen s pomocí schůdků či žebříku.

V. Kotrba: Nejzávažnější je zjištění horizontů.

L. Kamarýt: Dle písemných zpráv měla být pod starým presbytářem krypta sv. Ducha, existují mešní nadání, sloužily se tam mše.

J. Cibulka: Z které doby zápisy pocházejí?

J. Kamarýt: Během stavby presbytáře, jak se píše, muselo být mešní nadání přeneseno k jinému oltáři nahore v kostele, to jsou zprávy z 2. poloviny 14. století. Teprve ale pražský týnský farář tu změnu schvaloval roku 1401.

J. Cibulka: Krypta ovšem neznamena vždy velkou místnost.

R. Turek: Krypta sloužila patrně později, byla-li při stavbě nového presbytáře zachována jako hrobka.

V. Kotrba: Ve 13. století jsou podzemní prostory sakrálního charakteru zbudovány tak, že využívají spádu terénu, viz Kouřim a další.

R. Turek: Viz kupříkladu Mnichovo Hradiště.

V. Kotrba: Ale toto před námi krypta není!

J. Kamarýt: Stavební deník zachoval také záznam o stavbě novogotického oltáře r. 1910. Základy jsou ve značné hloubce na velké navázce, byly tam nejdříve položeny staré dlaždice z chrámu a na ně vyzdíván cihlový základ kamenného oltáře. Při tom výkopu nalezeny dva čtverhranné pískovcové pilíře, které byly použity, vzedněny do onoho základu oltáře.

V. Kotrba: Stratigrafický výsledek dokazuje existenci jiné stavby před raně gotickým presbytářem ze 13. století. Druhý výsledek výzkumu je, že zde nejsou potvrzeny zprávy o kryptě sv. Ducha.

23) SOKA Kolín, viz pozn. 13.

J. Cibulka: Jsou zde tři horizonty důležité pro konstatování určitého stavu. Nebudeme je datovat, ale značit písmeny.

V. Kotrba: Zbývá ještě poslední vyjádření k nalezenému zdivu.

J. Cibulka: Zdivo je velmi hezky lícované.

V. Kotrba: Jedná se určitě o zdivo středověké.

A. Hejna: Zajímavý je blok vyvázaného zdiva nad úrovní, s opracovaným pískovcovým fragmentem.

J. Kamarýt: Podivné je, že zde není nějaké zalomení zdiva presbytáře, buď do čtverhranu, či polygonu, zdivo pokračuje bez přerušení k jihu.

P. A. Kubý: Rovněž na druhé straně běží zdivo dále.

A. Hejna: Vyvázaný výstupek je ovšem nelogický.“

Výkopy z 60. let 20. století také přinesly podstatná zjištění o vývoji daného prostoru před výstavbou raně gotického chóru. Vrstvy, které interpretujeme jako vyrovnávku interiéru chóru, překrývají hliněné souvrství (obr. 30: vrstvy 11–20). Patrně v něm amatérští badatelé – jak vyplývá ze zápisu A. Hejny – vykopali několik pohrbů (obr. 28).²⁴⁾ Dnes tuto informaci nelze jednoznačně posoudit. Nade dnem sondy rozpoznáváme tři objekty, které by mohly být hrobovými jámami (obr. 30: hr). Jejich šířka je však nápadně malá; snad by se mohlo jednat o dětské hroby. Rovněž tak zaujme jejich relativně malá hloubka od někdejšího povrchu terénu, což ale může být klam daný tím, že stěna výkopu kolmo protнула zešíkmenou stěnu jámy (ta může být ve skutečnosti výrazněji hlubší). Jedině po jižní straně vstupu do tzv. velké krypty se ve stěně „nory“ dodnes in situ dochovala lebka (obr. 30: h), a sice ve výškové úrovni, jaká odpovídá hliněnému souvrství, do něhož bylo založeno raně gotické zdivo. V okolí lebky je ale terén natolik vyschlý, že tu prakticky nelze sledovat stratigrafické vztahy. Dlužno dodat, že ve vrstvách nasypných v době výstavby raně gotického chóru nepozorujeme žádné zásahy, které by bylo možné pokládat za hrobové jámy. Vše tedy nasvědčuje tomu, že hřbitov zde fungoval už před raně gotickou stavební etapou.

V souvislosti s objevy ze 60. let 20. století zaujme **zdivo vykopané během regotizace chrámu** v místě současného oltáře. V dochovaném stavebním deníku se u prací ze sklonku roku 1909 uvádí, že pro neogotický oltář byla vyhloubena základová jáma o půdorysu 4,1 × 2,1 m a hloubce 1,6 m (obr. 38).²⁵⁾ V ní byly nalezeny dva bloky zdiva, jejichž

24) Amatérští badatelé lakonicky uvádějí, že „pod terénem jsou dvě řady orientovaných hrobů, z nichž byly zkoumány pouze tři“, přýč v jejich „zápisu byla nalézána středohradištní keramika z druhé poloviny devátého století i keramika mladší“: J. Kamarýt – L. Kamarýt, o. c. v pozn. 14, s. 3. Polohu hrobů orientačně zachycuje celkový plán výkopů v chóru (obr. 29).

25) SOKA Kolín, Stavební deník obnovy chrámu sv. Bartoloměje z let 1904–1910, III. svazek, s. 491–492. Zápis z pracovního týdne od 6. do 12. prosince 1909: „Dále se provádí výkop pro podezdění hlavního oltáře v presbytáři, z něhož materiál se deponuje v ochozu pro další potřebu.“ Zápis z pracovního týdne od 20. do 26. prosince 1909: „... základ pod oltář byl zaměřen a začlo se s jeho vyzdíváním, kterážto práce se provádí za použití starého, bouráním získaného kamene a ploten, jichž se speciálně použilo pro spodní vrstvu, aby se zdivo nesedlo, neboť jest v navázce.“

rozměry a polohu zachycuje náčrt v deníku. Ve směru příčné osy kostela měřily 85, resp. nejméně 81 cm, ve směru podélné osy nejméně 50 cm. Oba bloky zasahovaly dále za západní stěnu výkopu. Ani jejich celková výška nebyla zjištěna, neboť výkop byl veden pouze do hloubky 1,6 m od podlahy a zdivo pilířků (nade dnem výkopu vysokých cca 1 m) pokračovalo dále do vrstev zásypu. Šířka zděných bloků se nápadně shoduje s rozměry základů původních opěráků raně gotického trojlodí, ve své spodní části stojících samostatně (resp. průchozích).²⁶⁾ Co se týče charakteru zdiva, zápis zmiňuje „kámen a plotny“. Hypoteticky lze uvažovat o možnosti, že oněmi plotnami byly myšleny kvádry nárožní armatury. V popise náčrtu ve stavebním deníku je přímo uvedeno, že oba pilířky jsou vyzděny „z kvádrů“.

Polohu výkopu v náčrtu určuje zakreslená osa chóru a obrys stávajícího (resp. tehdy budovaného) oltáře. Po jeho vynešení do nejnovějšího zaměření chrámu lze získat orientační představu o prostorovém vztahu nalezených bloků zdiva vůči patce přípory při vnitřním líci závěrové zdi hlavního chóru (obr. 49). Po vzájemném porovnání dokumentace je nasnadě úvaha, že vykopané bloky zdiva představovaly zbytky opěráků rozmístěných v závislosti na klenbním obrazci. Prostorová vazba patky a protilehlého bloku zdiva sice není úplně souměrná, což ale lze přičíst na vrub schematicnosti náčrtu z roku 1909, resp. odchylkám od skutečných rozměrů stávajícího oltáře. Pokud ony bloky skutečně představují pozůstatky opěráků, jejich čela – zdá se – měla menší odstup od závěrové zdi hlavního chóru, než je tomu u původních opěráků trojlodí. Také je ale možné, že (uvažované) východní opěráky chóru nebyly ve spodní části průchozí jako u trojlodí, nýbrž že se jednalo o pilíře přiléhající v celé své výšce k obvodové zdi.

Obr. 26: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Sonda IV od jihovýchodu, ve výkopu podél měřítka zbytek závěru raně gotického jižního bočního chóru (foto Z. Neustupný, 2011).

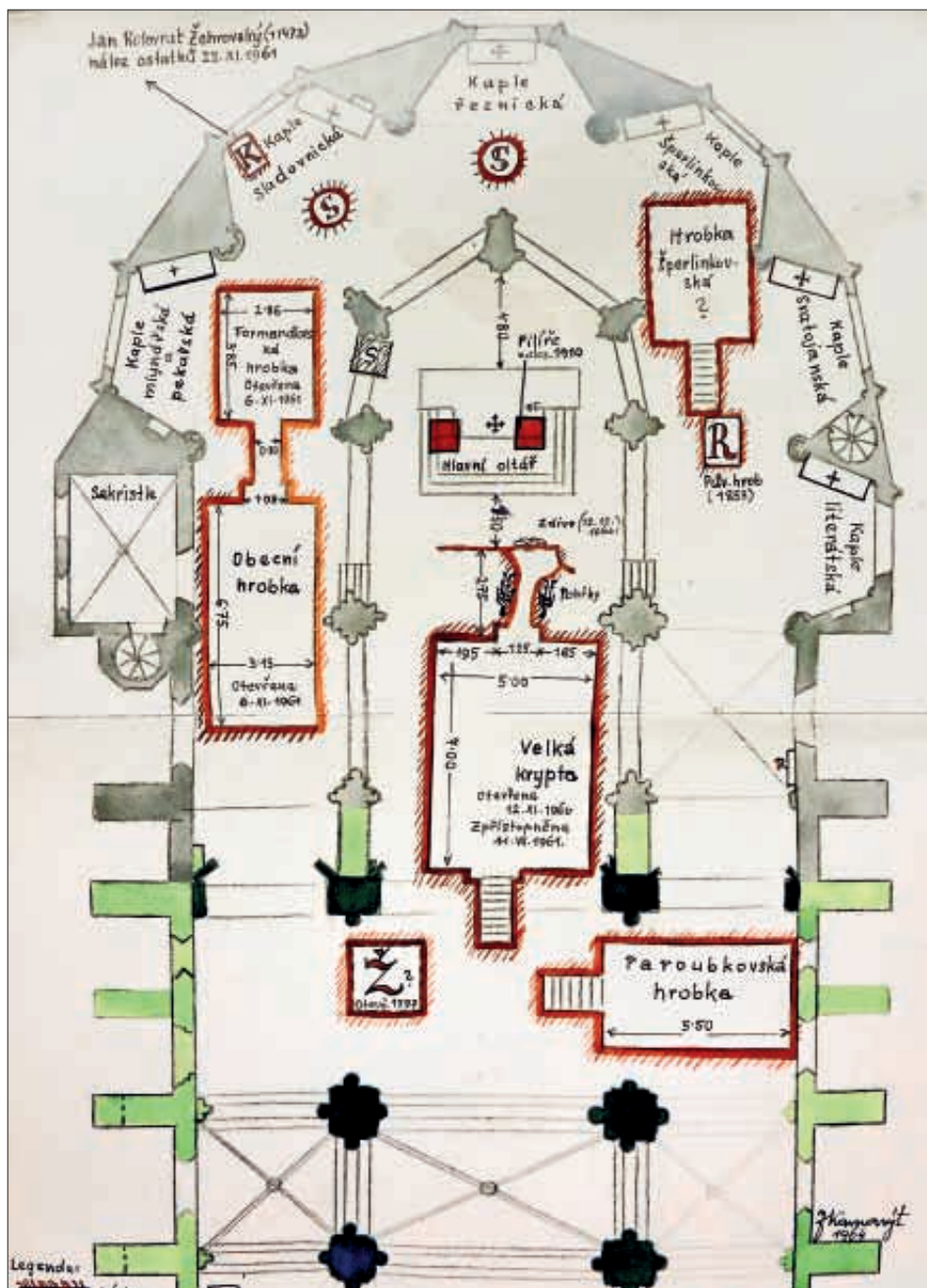
Obr. 27: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Sonda V od západu, v popředí základ bočního oltáře, v pozadí sokl raně gotického pilíře na rozhraní střední a jižní lodi (foto Z. Neustupný, 2011).

HROBKY V PARLÉŘOVSKÉM CHÓRU

Pod podlahou severní části ochozu parléřovského chóru se nacházejí dvě hrobky – obecní a formandlovská (obr. 4). Vzájemně jsou spojeny krátkou chodbičkou se segmentovou cihelnou klenbou, v níž je proražen průlezný otvor. Chodbičku původně vyplňovalo dvouramenné protisměrné schodiště, které zpřístupňovalo obě hrobky odděleně. Východně položená **formandlovská hrobka** vznikla až v raně barokním období.²⁷⁾ Zaujímá lehce lichoběžný půdorys, završena je valenou cihelnou klenbou, která zjevně vznikla ve dvou fázích, ve své horní části při novodobé úpravě. Půdorys západně situované **tzv. obecní hrobky** je obdélný. Daný prostor, jehož dnešní podobu určila barokní přestavba, zřejmě předtím prošel složitějším vývojem. Detailnějšímu průzkumu však brání zde uložené četné barokní ra-

26) Původní opěráky byly zbořeny při regotizaci chrámu v roce 1904 a jejich základy vykopány. Stávající opěráky včetně základů jsou novodobé. V I. svazku stavebního deníku (viz pozn. 25) se nachází celá řada měřených náčrtů zachycujících vzhled i základové poměry původních opěráků.

27) J. Vávra – V. Sixta – A. Hlaváček, Dějiny a popis děkanského chrámu sv. Bartoloměje v Kolíně. Kolín 1910, s. 37.

Obr. 28: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Schéma půdorysu východní části chrámu s vyznačením hrobek a sond, otevřených v letech 1960–1964 (signatura: J. Kamarýt 1964). Obrázek předchází výkopu sondy před oltářem, provedené v roce 1965. Zachycen je mj. podkop vedený od východní zdi tzv. velké krypty východním směrem – po stranách úzkého tunelu jsou schematicky zakresleny kostrové hroby (SokA Kolín).

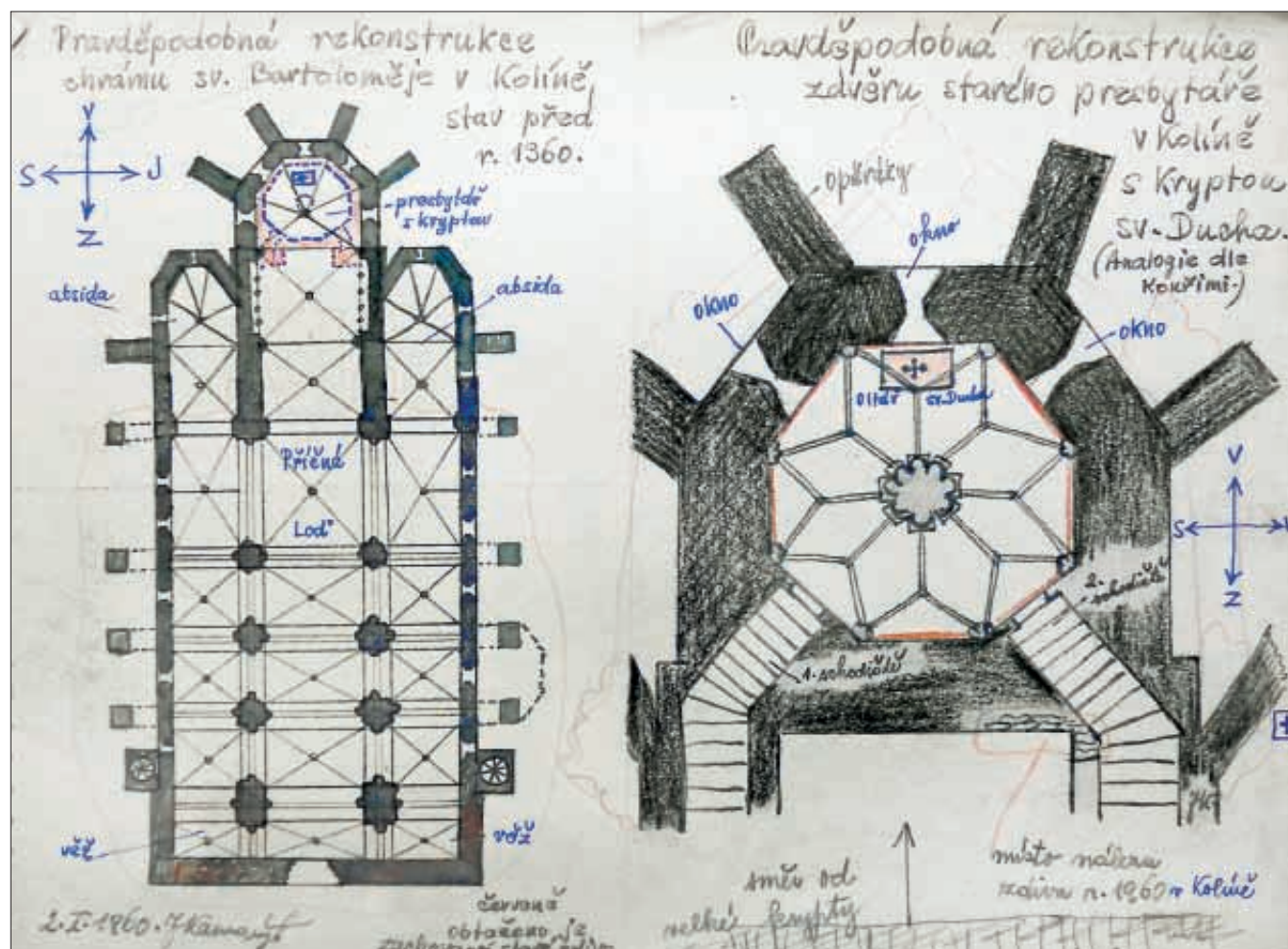
kve a jejich torza. Hrobka je završena stlačenou valenou cihelnou klenbou mírně nepravidelného tvaru (pata klenby se na severní straně nachází zřetelně výš než na jižní). Nálezové situace indikující předbarokní vývoj nacházíme na východní straně hrobky, v prostoru vstupní, osově umístěné niky (obr. 39), která navazuje na o něco užší spojovací chodbičku. Obě nároží niky jsou ve spodní části armována pískovcovými bloky vyklínovanými kamennými úštěpy. Zadní (východní) stěna niky je na severní straně u hrany vstupu do chodbičky tvořena stojkou z nějakého staršího portálu. Tento prvek současně ličuje se severní stěnou chodbičky. Horní část hrany vstupu je pak vyzděna z cihel. Jižní hrana v tylu vstupní niky je tvořena cihlami v celé výši. Práh vstupu tvoří kamenný blok, na jehož koncích jsou osazeny kratší vystupující bloky s poškozenou profilací – celek vyhlíží jako otočené nadpraží sedlového portálu. Výše zmíněné tesané prvky jsou patrně středověkého původu, což se nejpravděpodobněji jeví u (současného) prahu. O jejich původu však můžeme jen spekulovat.

Nejasná je i celková interpretace zdiva vstupu do hrobky, a rovněž tak východního klenbovního čela, které je po obou stranách vstupní niky značně nesourodé. Ve spodní části se uplatňuje lomové zdivo, v horních částech smíšené, pod vrcholem klenby pak cihelné. Na severní straně niky vystupuje nad podlahu lomové zdivo, které navazuje na spodní kvádr nárožní armatury. Jižní stěna niky je tvořena převážně cihlami. Vzhledem k nesourodému charakteru zdiva po jižní a severní straně niky se nabízí hypotéza, že přinejmenším líc z lomového kamene na severní straně pocházejí z doby před barokní úpravou.

Západní strana hrobky má zcela odlišný charakter (obr. 40). Klenbovní čelo je zde z větší části tvořeno odsekanou rostlou skálou, jejíž povrch klesá od jihu k severu. Na ní spočívá 20–50 cm vysoká vrstva nelicovaného lomového zdiva, zjevně kladeného do vkopu, a dílem i cihelné zdivo. Nerovnané zdivo bezpochyby představuje základ severního bočního chóru (zemina, do níž byl proveden základový vkop, byla odtěžena při zřízení hrobky). Na severní straně se toto zdivo zalamuje šikmo k západu, což indikuje nároží na styku východního a severovýchodního boku závěru (ve vodorovném směru navazující úsek klenbovního čela je cihelný). Těsně pod vrcholem barokní cihelné klenby je zdivo smíšené; konstrukčně souvisí s klenbou. Obdobnou situaci spatřujeme na jižní straně hrobky (obr. 41, 44). Od podlahy zde vystupuje skalní podloží, které se od západu k východu postupně snižuje, ve východní třetině se pak vytrácí, přičemž cihelné zdivo klenby sestupuje až k podlaze. Ve viditelných úsecích skalního reliéfu na něj nasedá nerovnané základové zdivo z lomového kamene. Dobře čitelná je základová spára tvořená vrstvou ložné malty o síle 2–5 cm (obr. 42). Toto zdivo zjevně náleží severnímu boku hlavního raně gotického chóru. V jihozápadním koutu hrobky pak

v patě klenby sledujeme zbytek lomového zdiva (obr. 40: 3), které se ložnou maltou odlišuje od zjevně raně gotických konstrukcí. Při jeho interpretaci napoví pohled na severní stranu hrobky. Zde je výběh klenby, který sestupuje až k podlaze, tvořen lomovými kameny pojenými nažloutlou maltou chudou na vápno (obr. 40: 2). Zcela odlišný charakter má na vápno bohatá malta barokní cihelné klenby. Spodní lomové zdivo lze tedy považovat pravděpodobně za zbytek starší valené klenby, v barokním období zbořené a nahrazené stávající cihelnou.

Z hlediska relativní chronologie konstrukčních vztahů je zřejmé, že hrobka v tomto místě vznikla druhotným vkopem – jediné tak mohly být obnaženy základové spáry raně gotického zdiva. Hypoteticky předpokládáme, že hrobka je středověkého, nebo časně novověkého (renesančního) původu. Anomálie východního zdiva a druhotně použité tesané články naznačují, že zde už dříve mohl existovat nějaký vstup. Se starší fází krypty lze snad spojit i lomové zdivo odkryté na

Obr. 29: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Rekonstrukce půdorysu závěru raně gotického kostela (signatura: J. Kamarýt, 2. ledna 1960). V náčrtu je schematicky dodatečně vyznačeno zdivo závěru hlavního chóru, objevené na sklonku roku 1960. Rekonstrukce je totožná s řešením závěru chrámu sv. Štěpána v Kourřimě. Autora plánu k tomu vedl nálezy zdiva závěrové východní zdi, včetně základového zdiva pod patkou klenební přípory. Protože zdivo základu pod patkou vytváří se závěrovou zdí pravý úhel, byla tato skutečnost interpretována jako boční zeď schodiště, jímž se mělo po vzoru kourřimského kostela vstupovat do krypty pod závěrem hlavního chóru. Teprve další výkop v podlaze parlérovského chóru, provedený v roce 1965, obnažil patku klenební přípory, a jednoznačně tím prokázal, že pravoúhlé odsazení zdiva tvoří jen základ přípory (SOKA Kolín).

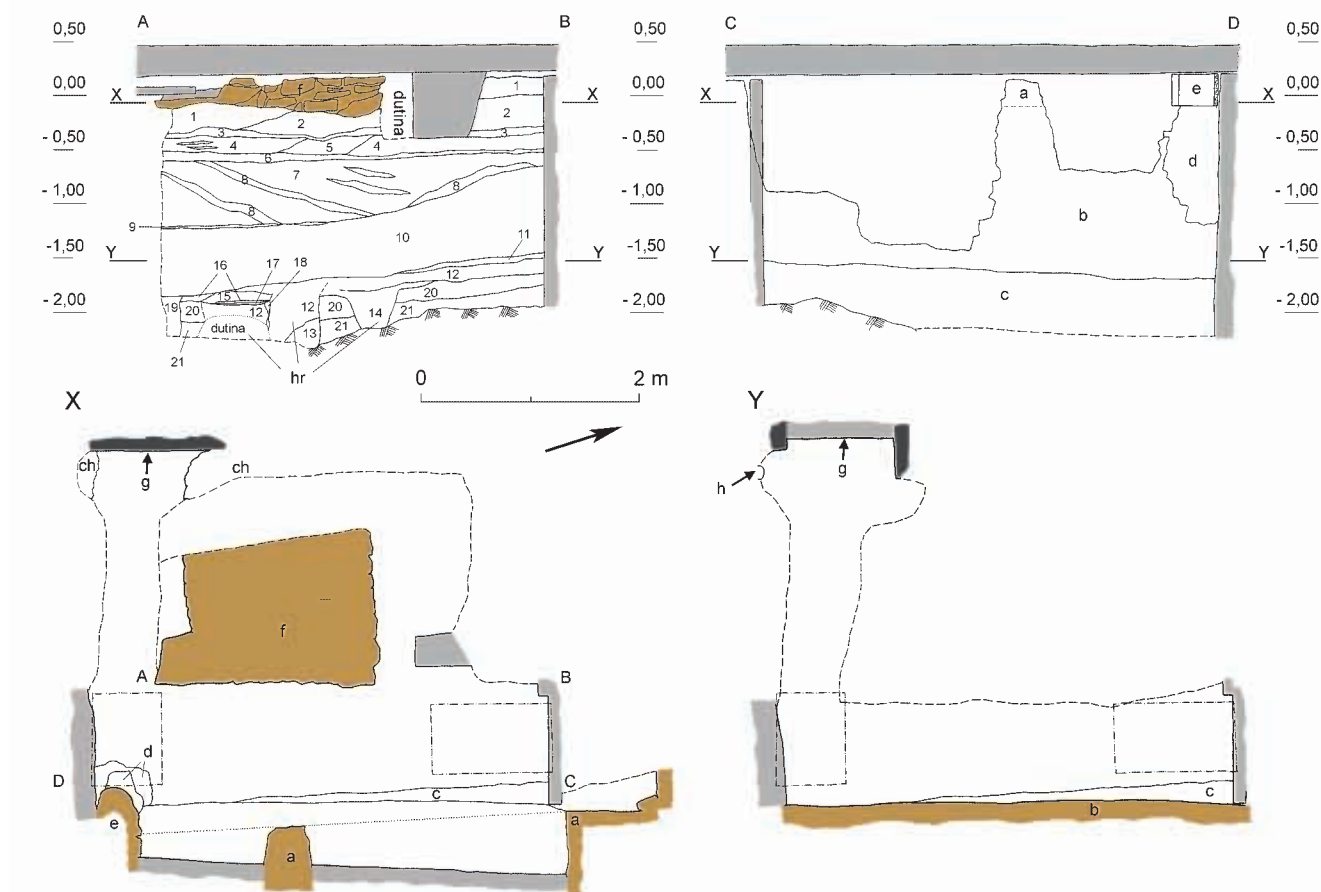
dně sondy II (obr. 17: e), na němž dnes spočívá barokní smíšené zdivo. V každém případě byla původní kamenná klenba hrobky stržena a z větší části přestavěna i východní zeď se vstupní nikou a portálem. Domníváme se, že se tak stalo v souvislosti se zřízením nové (formandlovské) hrobky ve volné, dosud zřejmě „neobsazené“ ploše ochozu. Východní (vnější) líc zdi s portálem vstupu byl přitom porušen vkopem pro úzký spojovací „krček“, do něhož bylo následně vloženo dvouramenné schodiště. Stávající podoba vstupního prostoru vznikla ve 20. století.

V západní části vysokého chóru se nachází **tzv. velká krypta**, vybudovaná v 16. století.²⁸⁾ Její obdélný půdorys je vůči ose chóru mírně posunut směrem k jihu. Podélná osa krypty je pak trochu pootočená k jihovýchodu. Přístup jednoramenným schodištěm, v současné podobě z 60. let 20. století, je situován již v ploše střední lodi před vítězným obloukem. Hrobka je završena neomitnutou cihelnou valenou, lehce stlačenou klenbou. Její pata sbíhá na jižní straně až k podlaze, na severní straně pak nasedá na sokl vysekaný v rostlé skále. Ten mírně předstupuje před patu klenby a od podlahy je cca 50 cm vysoký. Ve východní cihelné oमितnuté zdi je v ose krypty zřízen mělký obdélný výklenek s cihelnou zazdívkou, za nímž se nachází již zmíněný tunelový průkop z doby železných vykopávek v 60. letech 20. století. Tato nika náleží vstupu do plánového dalšího prostoru (krypty), z jehož realizace sešlo.

Krypta vznikla až v raném novověku, resp. nic nenasvědčuje tomu, že by ji předcházela nějaká starší krypta. Poměrně nízká stla-
28) J. Kamarýt – L. Kamarýt, o. c. v pozn. 14, s. 31.

čená klenba dokládá, že při její výstavbě musela být respektována starší úroveň podlahy chóru; výškové poměry podzemního prostoru tak byly značně stísněné. Víceméně do roviny srovnaný skalní výchoz, jenž vystupuje po celé severní straně krypty, svědčí, že skála původně vystupovala podstatně výše, a musela být odsekána. Naproti tomu na jižní straně skála nevystupuje. Potvrzuje se tak zjištění z výkopu před současným oltářem i ze severněji položené obecní hrobky, totiž že vrchol (hřbet) skalního masivu probíhá přibližně pod severní arkádou vysokého chóru, přičemž se strměji svažuje k severu, pozvolněji k jihu.

V jihovýchodní části ochozu se nachází **šperlinkovská hrobka**, situovaná před stejnojmennou kaplí. Její podélná osa je orientována od jihozápadu k severovýchodu. Hrobka barokního původu je dnes nepřístupná. Při kopání rýhy pro elektroinstalaci narazili dělníci na rub její klenby, přičemž u jižního čela byl odhalen malý otvor, který umožnil vsunout ruku s fotoaparátem a pořídit orientační snímky. Hrobka je završena valenou cihelnou klenbou půlkruhového tvaru. Ve spodní části je zdivo smíšené, s převahou cihel. Čelní severovýchodní zeď je z lomového kamene. Na východní straně probíhá v celé výšce zdiva zřetelná spára, mírně kónicky vykloněná směrem k východu. Zdivo východního úseku má odlišný charakter, což z hlediska polohy této konstrukce může souviset se základovým zdivem polopířím na rozhraní ochozu a dvojice navazujících kaplí – osové kaple řeznického cechu a sousední (jihovýchodní) kaple šperlinkovské. Hrobka je do výšky cca 1 m zaplněna rozpadlými rakvemi s ostatky a pohřební výbavou.

Obr. 30: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Výkopy ze 60. let 20. století před hlavním oltářem: hnědá – raně gotické zdivo; tmavě šedá – raně novověké zdivo tzv. velké krypty; světle šedá – recentní konstrukce; a – fragment východní stěny (se zbytky omítek) zrušeného hlavního chóru; b – lícované zdivo hlavního chóru, které bylo od počátku zasypáno; c – nelicované základové zdivo hlavního chóru; d – předstupující základ klenební přípory; e – patka klenební přípory; f – základ oltářní mensy; g – vstup do tzv. velké krypty; h – lidská lebka; ch – jilem pojené lomové kameny nejasného stáří; hr – jámy, snad hrobové (zaměření J. Kypta a Z. Neustupný, 2012).

Popis vrstev: 1 – žlutohnědá písčitá hlína s drobnými úlomky kamenů a ojedinělými velkými kameny; 2 – šedohnědá písčitá hlína s drobnými úlomky kamenů s pískem; 3 – úlomky kamenů s pískem; 4 – šedohnědý písek; 5 – žlutohnědá písčitá hlína; 6 – úlomky kamenů s pískem; 7 – šedá písčitá hlína s uhlíky; 8 – rezavý písek; 9 – úlomky kamenů s pískem; 10 – šedohnědý písek, velké množství plochých úlomků kamene, ojediněle hrudky malty, nahodile hrudky hnědočerné hlíny; 11 – šedočerná hlína; 12 – tmavě rezavý písek, místy čocky hnědošedého písku, ojediněle hrudky malty; 13 – šedočerná hlína; 14 – rezavý hrubý písek a drobné kameny (přemístěné skalní podloží), velké množství hrudek malty a omítky; 15 – šedohnědý písek; 16 – rezavý písek; 17 – bílá malta; 18 – hnědošedá písčitá hlína; 19 – mramorovaná, tmavě šedá hlína a přemístěné skalní podloží; 20 – hnědošedá hlína; 21 – žlutookrový písek (erodované skalní podloží).

Badatelé, kteří se zamýšleli nad stavebním vývojem kolínského kostela ve 13.–14. století, se opakovaně zaobírali písemnými zprávami o oltáři sv. Ducha, patrně umístěném v podzemním/suterénním prostoru. Před publikováním výsledků vykopávek ze 60. let 20. století byl vzhled raně gotického závěru kolínského chrámu odvozován od podoby chóru kostela sv. Štěpána v blízké Kourími. Základním východiskem byla právě zmínka o „kryptě“ s oltářem sv. Ducha, kterou badatelé umísťovali takřka vždy do prostoru pod oltářem původního hlavního chóru. Už na konci 19. století se historik J. Vávra domníval, že na trojlodí navazoval zvýšený presbytář s hlavním oltářem, pod nímž se nacházela „krypta v podobě kaple a v ní oltář sv. Ducha“.²⁹⁾ V dané souvislosti

Obr. 31: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Výkop z roku 1965 od severozápadu, měřítko položeno podél zdiva východního boku hlavního raně gotického chóru: 1 – rozhraní lícovaného a nelicovaného zdiva; 2 – základ patky přípory, srov. obr. 33 (foto Z. Neustupný, 2012).

29) J. Vávra, Dějiny královského města Kolína nad Labem. Kolín 1888, s. 43. Vávrovi úvahu dále rozvedl E. Bachmann, Eine spätstaufische Baugrup-

poukázal na dva zápisy v ereckních knihách z let 1366 a 1401.³⁰⁾ Vávrova interpretace však jde daleko za rámec výpovědních schopností pramenů. Nejpodstatnější část staršího zápisu se týká toliko založení oltáře: „... altario in Ecclesia parochiali civitatis antedictae ad honorem S. Spiritus erecto ...“. Jinak písař obsírně popsal okolnosti založení, vyjmenoval zakladatele, rozsah nadání atd. V roce 1366 krypta ještě není zmíněna. Její existence spolu s oltářem je doložena až zápisem z roku 1401: „... in ecclesia parochiali in Nova Colonia prag. dyoc. sit unum altare in honore sancti Spiritus in cripta fundatum ...“. Závažná je rovněž informace, že „... sitque ad datum altare difficilis ascensus et descensus ...“, což lze přeložit ve smyslu obtížného vystupování a sestupování k oltáři. Nasnadě je tak úvaha, že se daný prostor nacházel pod úrovní podlahy kostela. Ztížený přístup nakonec vedl tehdejšího patrona Jana z Vartemberka, kněze pražského Týnského chrámu, k úmyslu přemístit oltář do chóru k novému oltáři Těla Páně: „... altaris praedicti sancti Spiritus in titulum altaris Corporis domini nostri Jhesu Christi in choro eiusdem ecclesiae commutare ...“. Ani jedna z dochovaných zpráv nezmiňuje polohu krypty ani dobu jejího založení. Kde se tedy nacházela, jak byla stará, jakou měla podobu a byla skutečně pouze kryptou nebo měla i jinou funkci? V zásadě lze uvažovat o dvou možnostech: krypta existovala již před vrcholně gotickou přestavbou, nebo byla založena až během výstavby nového chóru, tedy nejdříve v roce 1360.³¹⁾ Podle úda-

pe im mittelböhmischem Raum. Brünn – Leipzig 1940, s. 54–55, 61 až 62, 77.

30) Zápis k roku 1366: K. Borový ed., *Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber I* (1358–1376). Praeae 1873, s. 58, č. 118. Zápis k roku 1401: A. Podlaha ed., *Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber VI* (1397–1405). Praeae 1927, s. 236, č. 126.

31) Počátek parlérovské přestavby je vročen nápisovou deskou, mnohokrát

Obr. 32: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Severní konec výkopu z roku 1965 od jihu, vpravo zdivo východního boku hlavního raně gotického chóru: 1 – rozhraní lícovaného a nelícovaného zdiva (foto J. Beránek, 2012).

je z roku 1401 o komplikovaném přístupu do krypty se jako pravděpodobnější jeví první možnost.³²⁾

Zajímavá je otázka motivace stojící za vznikem oltářní nadace v roce 1366, která je nejstarším písemně doloženým oltářem chrámu sv. Bartoloměje. Nasnadě je předpoklad, že šlo o fundaci vztahující se k novostavbě, čímž by si zakladatelé v předstihu zajistili prestižní místo v nově stavěném chóru. Tuto možnost by podporovala skutečnost, že o něco později (od roku 1370) následovala vlna fundací dalších oltářů, postupně umísťovaných v kaplích nově vystavěného chórového ochozu. Místo pro nový oltář bylo vybráno asi někde v prostoru původního závěru kostela. Protože raně gotický chór v roce 1366 již asi nestál, byla zvolena podzemní krypta. V ní „čekal“ oltář na dokončení nového chóru, aby se do něj mohl následně přemístit. Je ovšem nezbytné dodat, že podle nových zjištění byla plánována přestavba celého kostela, vyjma západního dvouvěžového průčelí.³³⁾ Vzhledem k tomuto záměru mohlo být konečné umístění oltáře sv. Ducha zamýšleno i v prostoru plánovaného (ovšem nerealizovaného) bazilikálního trojlodí. Zakladatelé snad uvažovali, že v průběhu

publikovanou – např. M. Patrný, o. c. v pozn. 2, s. 148.

32) Bylo by s podivem, kdyby koncepce Petra Parléře nebrala ohled na konstrukční, komunikační a prostorové souvislosti dané krypty jakožto novostavby. Na druhou stranu lze ale jmenovat řadu konkrétních příkladů (z jiných lokalit), kdy během realizace docházelo k výrazným změnám projektu. V roce 1366, kdy byl v kolínském kostele založen oltář sv. Ducha, již patrně existovalo zdivo právě budovaného chóru v úrovni parteru. Aspoň v počátku výstavby nebylo nutné řešit otázku liturgického provozu, neboť věnec kaplí v závěru byl založen mimo původní trojchórový závěr raně gotického kostela. Způsob založení klenebních pilířů však vyžadoval, aby původní chór byl zbořen. Liturgie se pak zřejmě odehrávala v síňovém trojlodí, od staveniště – jak bylo obvyklé – odděleném provizorní přepážkou.

33) K tomu podrobněji M. Patrný, o. c. v pozn. 2, s. 148.

Obr. 33: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Jižní konec výkopu z roku 1965 od severu, vlevo zdivo východního boku hlavního raně gotického chóru, pod betonovým stropem patka klenební přípoje s předstupujícím základem: 1 – rozhraní lícovaného a nelícovaného zdiva (foto Z. Neustupný, 2012).

Obr. 34: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Torzo patky klenební přípory, srov. obr. 33 (foto J. Beránek, 2012).

boření původního závěru nedojde ke zrušení krypty, a ta bude existovat i po dokončení nového chóru.³⁴⁾ Nepřímým dokladem je tu zápis z roku 1401, podle něhož měl být oltář sv. Ducha přenesen k zmíněnému oltáři Těla Páně. Lze proto spekulovat, že v tehdy již patrně zcela dokončeném chóru nebylo pro oltář sv. Ducha místo.

Ať tak či onak, z náleзовé situace v sondě vykopané v letech 1961 a 1965 vyplývá, že diskutovaná krypta se nenacházela ve východní části hlavního chóru. Nelze vyloučit, že ležela v západní části chóru, tedy v místě stávající tzv. velké krypty z 16. století. Jenže v takovém případě by středověká krypta zřejmě měla menší rozsah než dnes; tak bychom vysvětlili absenci jakýchkoliv stop a fragmentů starších stavebních konstrukcí. Důvodem pro úplnou přestavbu mohly být stísněné rozměry starší hrobky. Tuto možnost však považujeme za málo pravděpodobnou. Kromě toho zpráva z roku 1401 dokládá obtížný přístup k oltáři v kryptě, což si lze vysvětlit jako „kolizi“ krypty staršího původu s nově dokončeným (či dokončovaným) chórem. V případě umístění hrobky v západní části hlavního chóru takové obtíže (zdánlivě) nevznikají.

Pro lokalizaci prostoru s oltářem sv. Ducha se nabízejí tři varianty – za východní zdi hlavního chóru, případně po jeho jižním, nebo severním boku. V úvahu připadá nejspíš třetí možnost. Zde se ostatně nachází dvojice krypt. V analýze příslušné náleзовé situace jsme naznačili, že tzv. obecní hrobka může být středověkého původu. Jisté je pouze to, že vzniknout mohla až po výstavbě raně gotického závěru, o konkrétní době založení můžeme toliko spekulovat, rovněž tak o její podobě a komunikačních vazbách.

Dvě indicie dovolují ptát se po stáří a stavebníkovi diskutované krypty. Zřejmě v průběhu regotizace chrámu byl při snižování úrovně podlahy ochotu nalezen tympanon z portálu nějakého vstupu, snad do onoho prostoru s (pozdějším) oltářem sv. Ducha (obr. 46).³⁵⁾ Dnes je daný článek umístěn na soklu oddělujícím vysoký chór

34) Nepovažujeme za pravděpodobné, že při tak bohatém, v době fundace navíc rozšířeném nadání oltáře sv. Ducha nebyla pečlivě zvážena jeho budoucnost po předpokládaném dokončení přestavby chrámu.

35) Tympanon byl prý nalezen v roce

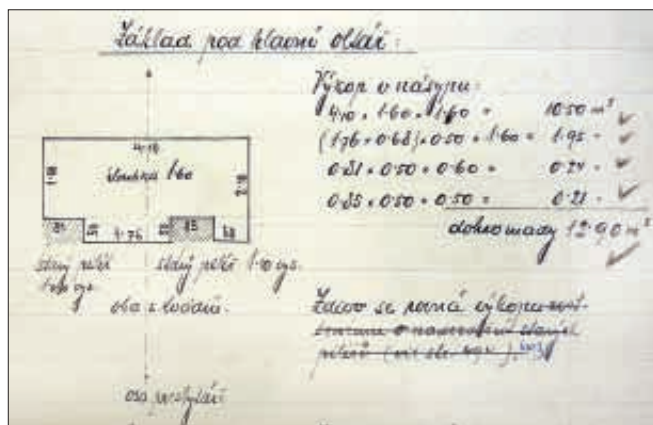
Obr. 35: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Patka svazkové klenební přípory na severní stěně trojlodí. Obdobnou podobu měla původně i přípora na závěrové stěně hlavního chóru, celkově však byla o něco menší (foto J. Beránek, 2012).

Obr. 36: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Západní stěna výkopu z roku 1965 od severovýchodu (srov. obr. 30: řez A–B): 1 – tzv. stavební horizonty ve vyrovnávacím zásypu v interiéru raně gotického hlavního chóru; 2 – relikv mensy raně gotického hlavního oltáře (foto Z. Neustupný, 2012).

Obr. 37: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Výkop z roku 1960 od východu, v pozadí zazděný vstup do tzv. velké krypty (foto J. Beránek, 2012).

Obr. 38: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Výřez stránky stavebního deníku z roku 1909, zobrazen je výkop v místě současného hlavního oltáře, v němž byly nalezeny dva bloky zdiva, které lze interpretovat jako zbytky opěráků východního boku zrušeného hlavního raně gotického chóru (SOKA Kolín).

od ochozu, v závěru po severní straně. Na tympanonu je vysekán majuskulní opis *FECIT GISILBERTUS IUDEX*. Zmíněného Gisilberta lze ztotožnit s městským rychtářem, jenž v roce 1295 vedl spor o masné krámy s farářem Jindřichem.³⁶⁾ Vzhledem k termínu *fecit* a při shodě jmen se nabízí spekulace, že zmíněný rychtář někdy kolem roku 1300 založil (hypoteticky zvažovaný) severní přístavek s kryptou.

Jelikož prostory po obvodu hlavního chóru často sloužily jako místa posledního uložení význačných dobrodinců chrámu, právě tak-

1910 při rekonstrukci chrámu v severním úseku východní závěrové zdi: J. Kamarýt – L. Kamarýt, o. c. v pozn. 14, s. 3. Ve stavebních denících pro roky 1909 a 1910 se žádný takový údaj nenachází.

36) S. Petr, Církevní správa v královském městě Kolíně ve 14. století, in: V. Rábík a kol., Vývoj církevní správy na Slovensku. Krakov 2010, s. 254–278, zde s. 257.

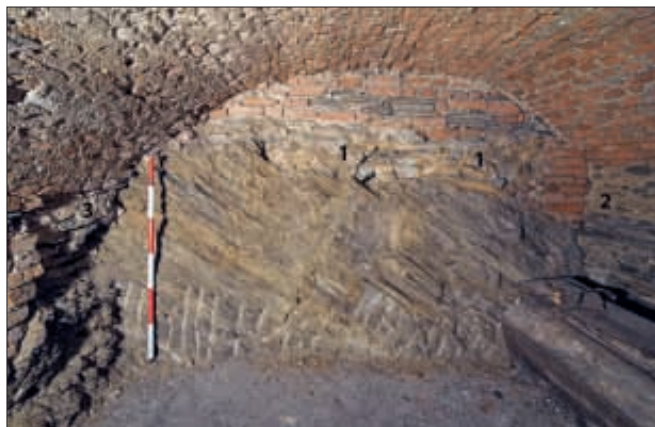
Obr. 39: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Tzv. obecní hrobka, detail vstupní niky od západu (foto Z. Neustupný, 2011).

vý doklad bychom očekávali v případě nově zjištěného **přístavku na jižní straně raně gotického závěru**, který lze pracovníě označit jako boční kapli. V jeho východní části se hrobka (krypta) nenacházela. Ta ale mohla být umístěna v západní polovině. O okolnostech založení přístavku, jenž vznikl někdy před rokem 1360, se při absenci písemných pramenů můžeme jen dohadovat. Ze sklonku 18. století, ještě před požárem kostela v roce 1796, pochází zpráva o latinském nápisu, zachycená v tzv. Pábičkově kronice: „*Haec quidem a rege Joane 1313 usque ad presbyterium edificata, sed a romanorum imperatore Carolo IV et rege Boemie presbyterium seu chorus in totum edificatus est*“.³⁷⁾ Nápis zřejmě raně novověkého původu slučuje informace o dostavbě raně gotického kostela i jeho mladší parléřovské přestavbě. Z jiných příkladů víme, že pamětní záznamy mají nezřídka reálné jádro. Odhlédneme-li proto od druhé části nápisu, měl být kostel dokončen až po presbytář v roce 1313, za panování Jana Lucemburského, což je vyloučené vzhledem k tvarosloví síňového trojlodí a hlavního chóru. Nabízí se tak možnost, že se nápis týkal přestavby a prodloužení jižního bočního chóru.

Nejasná je otázka stavebníka uvažované jižní kaple. Snad se jednalo o soukromou měšťanskou fundaci. Západně od vstupu z exteriéru je k jižní zdi chórového ochozu druhotně přiložena obdélná pís-kovcová náhrobní deska s rytými postavami muže a ženy (obr. 47).³⁸⁾ Nad jejich hlavami lemuje okraj desky širší pásek, v němž je vysekán majuskulní nápis *RUTHARDUS DIMUT*. Čelně vyobrazená mužská postava třímá meč a před ním štít s erbem ruky držící roždku, trnitou větev. Znak i nápis jednoznačně poukazují na zámožnou kutnohor-

37) K nápisu K. V. Zap, Hlavní chrám sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem, Památky archaeologické a místopisné IV, 1860, s. 173–184, zde s. 174. Daný nápis údajně vznikl při obnově kostela v letech 1653–1660: J. Vávra, o. c. v pozn. 29, s. 44.

38) Deska byla na současné místo přenesena patrně po roce 1853, dříve se nacházela v podlaze uprostřed ochozu při kapli sv. Václava (krajní jižní kaple): K. V. Zap, o. c. v pozn. 37, s. 182.

Obr. 40: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Tzv. obecní hrobka, západní klenební čelo: 1 – základ raně gotického severního bočního chóru; 2 – zbytek starší valené kamenné klenby; 3 – lomové zdivo nejasného stáří (foto Z. Neustupný, 2011).

Obr. 41: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Jižní strana tzv. obecní hrobky od severozápadu: 1 – základové zdivo severního boku hlavního raně gotického chóru; 2 – lomové zdivo nejasného stáří (foto Z. Neustupný, 2011).

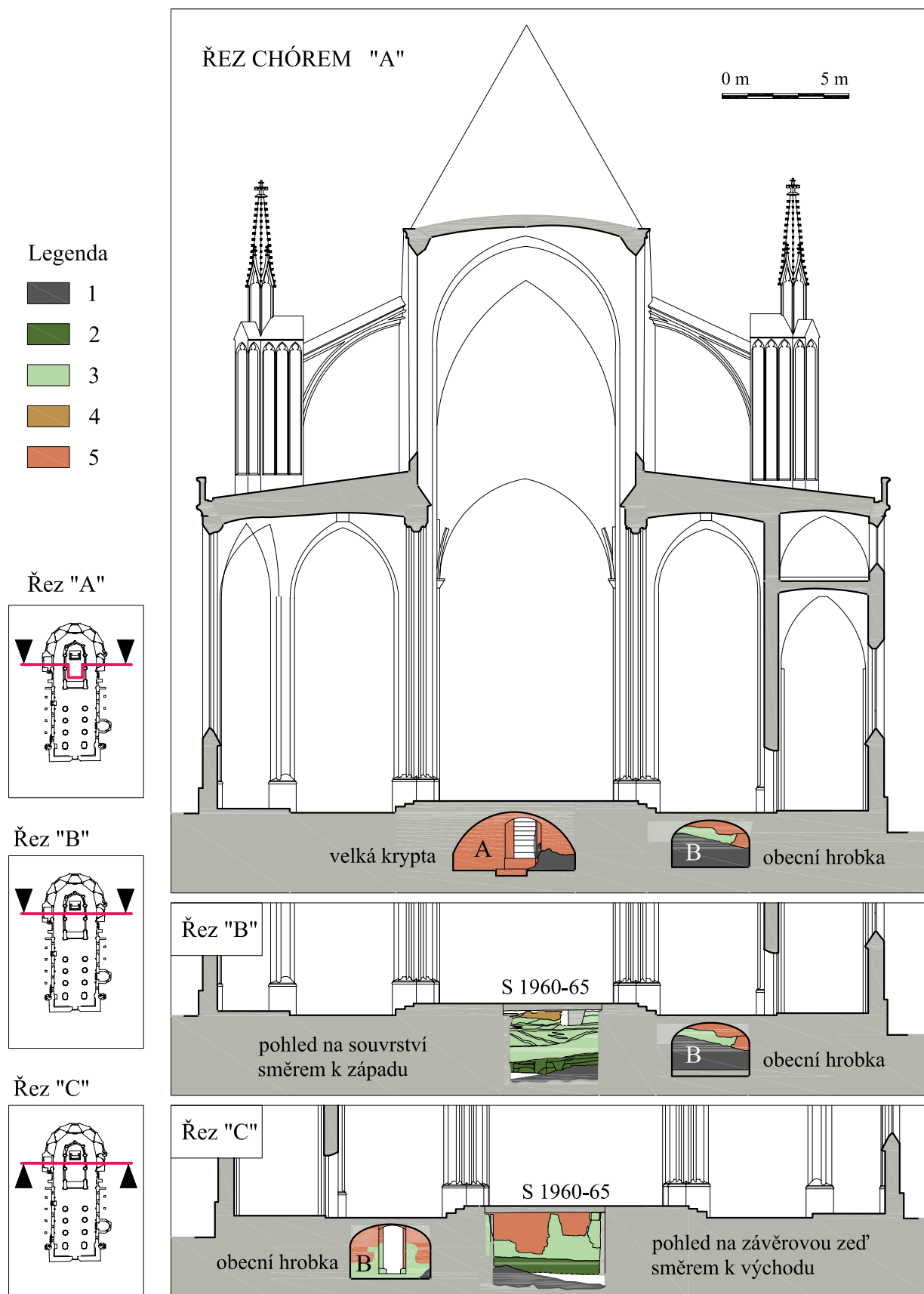
Obr. 42: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Jihovýchodní kout tzv. obecní hrobky od severu, na skále založené lomové zdivo patří k severnímu boku zrušeného hlavního raně gotického chóru (foto J. Beránek, 2011).

skou rodinu Ruthardů. Není bez významu, že štíty se shodnými znaky jsou podloženy dvěma svorníkům v jižní boční lodi chrámu sv. Jakuba v Kutné Hoře. V ní se navíc nachází kaple s mariánským oltářem, k němuž daná rodina držela patronát až do husitských válek. Ačkoli kolínskou náhrobní desku lze datovat jen rámcově, asi do 2. třetiny 14. století, přece jen její poloha umožňuje vyslovit lákavou, ovšem sotva kdy ověřitelnou hypotézu, že kaple po jižním boku raně gotického hlavního chóru byla vystavěna nákladem některého z členů rodiny Ruthardů.

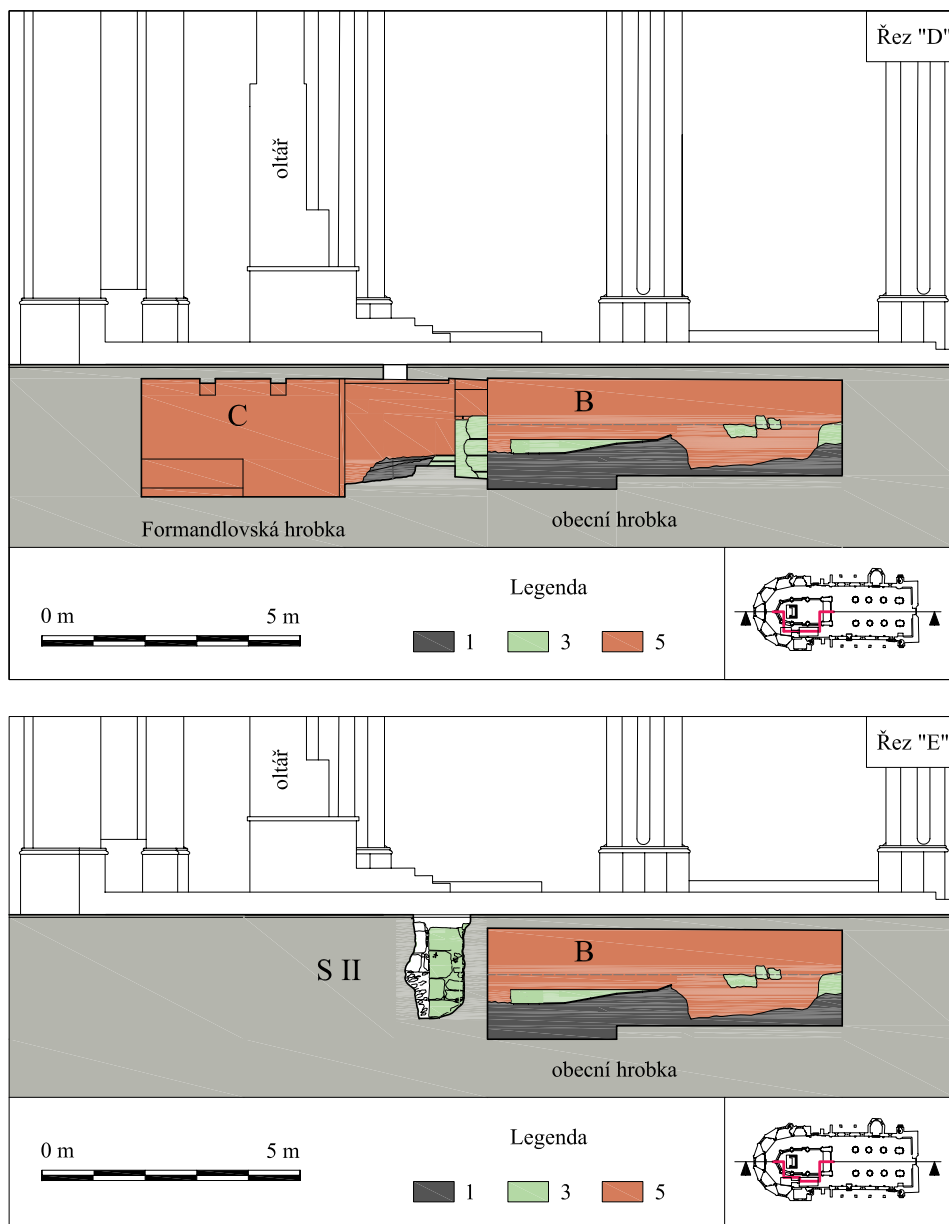
REKONSTRUKCE RANĚ GOTICKÉHO ZÁVĚRU

Z výsledků archeologického výzkumu si lze učinit poměrně dobrou představu o půdorysu závěru raně gotického kostela: na protáhlý hlavní chór pravoúhlého tvaru navazovaly po obou podélných stranách podstatně kratší a nižší, polygonálně uzavřené boční chóry (obr. 48). Abychom ale učinili zadost pramenné kritice, dlužno dodat, že nemůžeme zcela vyloučit existenci nějaké další prostory u východního boku hlavního chóru, která by patřila k téže (nebo o něco mladší) stavební etapě. Hypoteticky můžeme uvažovat, že nalezené severovýchodní nároží hlavního chóru bylo pouhým ústupkem, na nějž (po více jak 66 cm) navazovala severní zeď hypoteticky zvažované boční prostory. Jako analogie takového řešení lze zmínit např. hlavní chór pozdně románských kostelů Panny Marie či sv. Petra v saském Freibergu, u nichž na obdélnou západní část o dvou klenebních polích navazovaly lehce odsazené polygonální závěry.³⁹⁾ Jenže u kolínského kostela máme po ruce několik indicií, které ve vzájemné souhře víceméně podporují existenci podobného půdorysu. Jednak to je dochovaná patka přípor na východní straně chóru, jež dokládá, že na objevené základové zdivo navazoval pohledový líc, a to nejméně do třetiny délky daného boku/stěny (obdélné části chórů zmiňovaných freiberských kostelů prakticky nemají východní stěnu). Druhou vážnou indicií je relikt oltáře, situovaného v odstupu přibližně 1 m od vnitřního líce dané zdi. Není tedy pochyb, že hlavní chór měl celkem čtyři pravoúhlé kouty, ať už na něj na východní straně navazovala nějaká prostora, či nikoli. Proti její existenci pak nepřímě svědčí i bloky zdiva vykopané v roce 1909, které lze hypoteticky pokládat za zbytky opěráků. Pokud bychom přece jen připustili existenci přístavby za hlavním chórem, musela by být přístupna nějakým portálem z exteriéru či interiéru, a ovšem od presbytáře by byla oddělena zdí. Pro takové řešení v středoevropském prostředí 13. století postrádáme analogie.

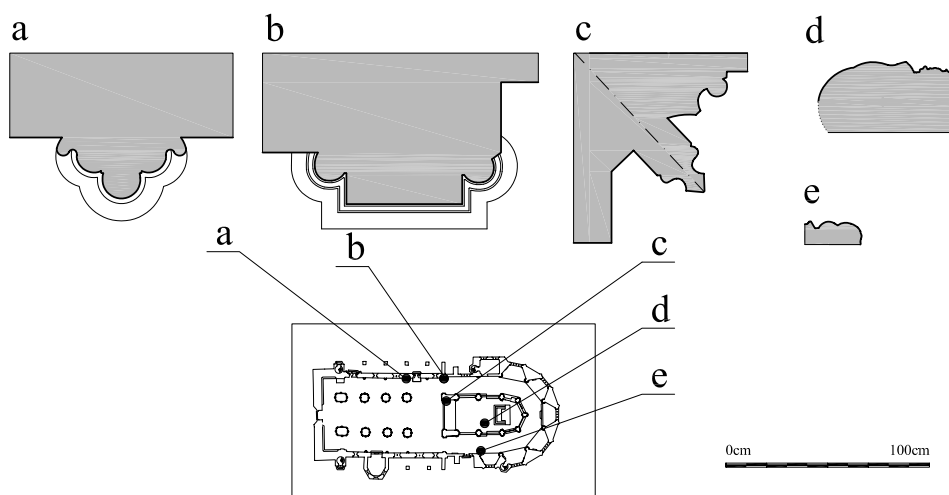
Dochovaná patka přípor u závěrové zdi hlavního chóru otevírá otázku podoby zaklenutí a rozmístění oken. Její poloha vylučuje běžné řešení s prostým polem křížové klenby. Přestože se nemůžeme opřít o konkrétní nálezovou situaci, předpokládáme na východní stěně chóru vedle koutových přípor ještě jednu příporu, která se vůči dochované patce nacházela v zrcadlové poloze od podélné osy kostela. Závěrová zeď chóru tedy byla dělena na tři úseky, z nichž prostřední byl patrně mírně širší. Obrazec a konstrukční řešení klenby nad hlavním oltářem odvisely od počtu obdélných polí, která mu předcházela. Hlavní chór kolínského kostela nepatřil do skupiny závěrů s exponovanou délkou; poměr světlé šířky k délce činil přibližně 1 : 1,4 (v případě lodi pak 1 : 1,6). Do takového jen málo protáhlého prostoru lze stěží vměstnat dvě pole křížové klenby a ještě další klenbu v samém závěru. Křížová pole by byla značně úzká a na vlastní závěr by zbývalo jen minimum místa, což by přineslo vážné konstrukční obtíže a deformaci klenebního obrazce. Mimoto úhel, který svírají oba dochované západní výběhy žeber s podélnými zdmi chóru, vylučuje příliš úzké klenby.³⁹⁾ Srov. H. Magirus, Kathedrale, Stiftskirche, Klosterkirche, Burgkapelle, Stadtkirche und Dorfkirche. Zu Typologie und Stil der romanischen Steinkirchen in Obersachsen, in: Frühe Kirchen in Sachsen. Ergebnisse archäologischer und baugeschichtlicher Untersuchungen. Stuttgart 1994, s. 65–91, zde s. 84–85.

Obr. 43: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Příčné řezy stávajícím chórem: 1 – skála; 2 – terén v době výstavby raně gotického chóru; 3 – zdivo a zásyp z doby před výstavbou stávajícího chóru (u konstrukci hrobky hypoteticky předpokládáno); 4 – relikv raně gotické oltářní mensy; 5 – novověké a novodobé zdivo (geodetické zaměření GEKON, s. r. o., podzemní prostory doměřili autoři, 2011–2012, kresba L. Chotěborská).

Obr. 44: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Podélný řez severní částí chórového ochozu: nahoře – celkový řez hrobkami; dole – vynesena sonda II, legenda viz obr. 43 (geodetické zaměření GEKON, s. r. o., podzemní prostory doměřili autoři, 2011, kresba L. Chotěborská).

Obr. 45: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Profily raně gotických architektonických článků: a – klenební přípora v severní lodi; b – koutové klenební přípory po stranách pilíře vítězného oblouku bočního chóru; c – žebra v koutu hlavního chóru; d – torzo patky klenební přípory na východní stěně hlavního chóru; e – druhotně použitý architektonický článek v sondě III (srov. obr. 24) (zaměření J. Beránek, 2008–2011, kresba L. Chotěborská).

nební pole. Nasnadě je tedy úvaha pouze o dvou základních klenebních polích hlavního chóru. Ostatně, rozdělíme-li jej v příčné ose na dvě poloviny, dobereme se rozměrů, jaké odpovídají přibližně modulu (šířce) klenebních polí v trojlodí. V západním poli si lze představit křížovou, případně složitější šestidílnou klenbu.

Vzhledem k rozdělení východní stěny hlavního chóru na tři úseky, vzájemně oddělené příporami, pokládáme za nejpravděpodobnější tu variantu, že nad hlavním oltářem se rozpínala paprscitá klenba (na způsob běžného pětibokého závěru), ve východních koutech pak s dvojicí dvoudílných klenbiček s diagonálním žebrem (obr. 49: A). S tímto řešením se ve starším období setkáváme u baziliky v Třebíči.⁴⁰⁾ Jako časově i dispozičně bližší, byť mladší příklady se nabízejí chóry chrámů sv. Mořice v Kroměříži a sv. Vavřince v hornorakouském Lorchu (dnes součást města Enns).⁴¹⁾ Další pozoruhodný příklad daného řešení nacházíme v palácové kapli hradu v Horšovském Týnu.⁴²⁾

Anebo můžeme uvažovat ještě o jiné variantě, rozdílné v tom, že v obou východních koutech chóru se nacházely trojdílné klenbičky s žebrovými trojpaprsky. Ukázky takového řešení v raně gotické architektuře na území českých zemí nacházíme u arkádového ochozu královského paláce na Zvíkově či tzv. krypty pod presbytářem chrámu sv. Štěpána v Kourími.⁴³⁾ Neobvyklým, patrně o něco mladším příkladem jsou rovněž trojpaprsky v závěrech krajních kaplí transeptu klášterního kostela ve Vyš-

40) Např. J. Kuthan, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města – hrady – kláštery – kostely*. Vimperk 1994, s. 408, 415.

41) Naposledy D. Prix, *Dlouhý presbytář kostela v Žarech. K sakrální architektuře moravsko-slezského pomezí kolem roku 1300*. Opava 2011, s. 105–106, 120–121, 125.

42) Např. J. Kuthan, o. c. v pozn. 40, s. 120.

43) Tamtéž, s. 206, 505, 506.

ším Brodě.⁴⁴⁾ Tato varianta se toliko na první pohled jeví vhodnější: trojlístý tvar patky naznačuje svazkovou příporu totožného členění jako v trojlodí, kde dané prvky podpírají tři klenební výběhy. Jenže v chóru by pak navazovala pouze dvě žebra. Vzhledem k předpokládané době vzniku kolínského chóru v 60. letech 13. století můžeme vyloučit variantu se systémem trojapprsků v závěru, jenž by vytvářel hvězdicový klenební obrazec.⁴⁵⁾

Rozmístění oken hlavního chóru bylo závislé na formě jeho zaklenutí a velikosti bočních chóků. V západní části bočních zdí žádné okno nebylo, což dokazují fragmenty nástěnné výmalby. Předpokládáme, že navazující úseky mohly být prolomeny jedním, případně dvěma užšími okny (rozměrově shodnými s okny v podélných zdech lodí). Jen spekulovat můžeme nad tím, kolika okny byla členěna východní zeď. Poloha patky klenební přípor, resp. rozdělení stěny na tři přibližně stejné úseky, dovolují uvažovat o dvou možnostech. Buď zde byla umístěna trojice oken, z nichž osově by bylo zvýrazněno svými rozměry a(nebo) náročněji pojednanou kružbou. Jako analogie se pak nabízejí kostely sv. Vavřince v Lorchu či ze starší časové vrstvy hlavní chór domu sv. Kříže v durynském Nordhausenu. Anebo byl závěr od východu osvětlen pouze jedním (osovým) oknem jako třeba u kostela sv. Mořice v Kroměříži.

Oba krátké boční chóry byly uvnitř uzavřené na principu pěti stran osmiúhelníku. Oproti tomu na vnější straně – přinejmenším v úrovni základu – svíraly se zdívm hlavního chóru pravý úhel. Buď tedy byl jejich vlastní závěr v nadzemní partii stejně tvarovaný, tedy dvouboký, anebo byl – podobně jako u kostela sv. Štěpána v blízké Kourími – v náznaku proveden úsek jihovýchodní, resp. severovýchodní, zdi polygonu. U obou bočních chóků se nesporně uplatňovala paprscitá klenba. Nevíme, zda žebra ve čtyřech východních koutech vybíhala z přípor, či z konzol. Okna lze předpokládat nejspíš tři – v severní (resp. jižní), severovýchodní (resp. jihovýchodní) a v závěrové zdi.

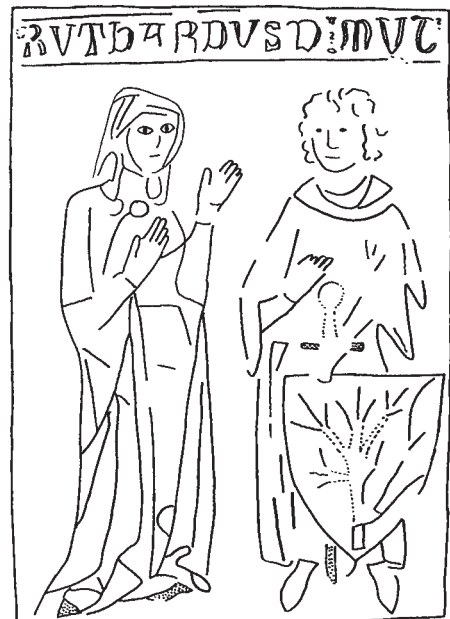
V základním rámci lze dobře postihnout relativní chronologii stavebních proměn závěru kolínského kostela před parlérovskou přestavbou. V jedné etapě vznikla trojice chóků (obr. 49: A). Jak ukazuje nové geodetické zaměření kostela, osa západního dvouvěžového průčelí se odchyluje od osy původního chóru směrem k severu, přičemž tento posun je vyrovnán mírně lichoběžnou deformací půdorysu trojlodí (obr. 3). Anomálie nasvědčuje dílčím stavebním fázím v založení celkové dispozice kostela. Předběžně se domní-

Obr. 46: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Druhotně použitý tympanon portálu, původně snad ze vstupu do krypty s oltářem sv. Ducha, v opisu *FECIT GISILBERTUS IUDEX* (foto J. Beránek, 2012).

Obr. 47: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Náhrobní deska rodiny Ruthardů, 14. století (foto a kresba J. Beránek, 2012).

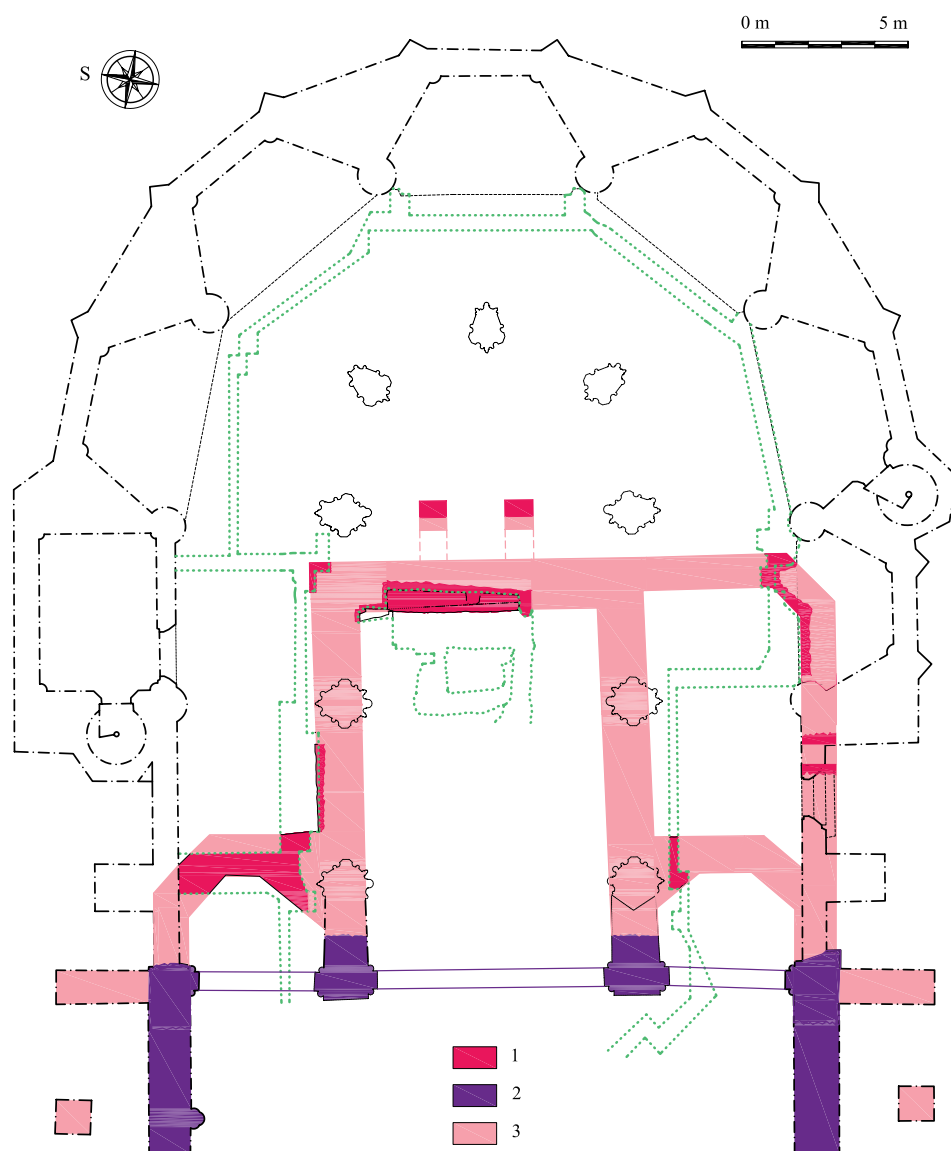

váme, že zároveň s trojicí chóků došlo i k založení západního průčelí s mohutnými hranolovými podnožemi osmibokých věží. Následně bylo budováno obvodové zdivo trojlodí ve směru od západu k východu, vždy s vyzdíváním příslušné dvojice mezilodních pilířů (lichoběžnou deformací obvodových zdí bočních lodí opakuje i poloha jednotlivých dvojic pilířů).

Jižní boční chór někdy před rokem 1360 zanikl, resp. ustoupil přístavbě – uvažované boční kapli, která sahala až k východnímu boku hlavního chóru (obr. 49: B). Nápadně odlišná je tloušťka zdiva polygonálního závěru tohoto přístavku (cca 95 cm) ve srovnání s mnohem masivnějším obvodovým zdivem trojlodí i původního hlavního presbytáře (cca 150 cm). Z nadzemní části se nic nedochovalo. V základu polopilíře chórového ochozu druhotně užitě torzo architektonického článku, které lze hypoteticky spojit s uvažovanou jižní kaplí, vykazuje již vliv tvarosloví poklasické gotiky. Do novodobého základu vložený fragment subtilního válcového prvku pak naznačuje existenci klenebních přípor.

44) Tamtéž, s. 466.

45) Nejranější příklady hvězdicových kleneb na kontinentu uvádí např. N. Nußbaum, *Deutsche Kirchenbaukunst der Gotik*. Darmstadt 1994 (2. vydání), s. 113–114.

Obr. 48: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Přehled pozůstatků zbořeného závěru: 1 – zdivo zjištěné ve výkopech; 2 – dochované nadzemní zdivo; 3 – rekonstrukce (kresba J. Beránek a L. Chotěborská).

Za současného stavu poznání nelze rozhodnout, zda podobným vývojem prošel i severní boční chór. Ještě ve středověku mohl vzniknout přístavek/krypta v místě tzv. obecní hrobky. Můžeme jen spekulovat, zda se tak stalo v rámci parlérovské přestavby, nebo v předchozí době. Otevřená zůstává i otázka, zda v takovém prostoru byl umístěn oltář sv. Ducha zmiňovaný v písemných pramenech.

Podle archeologických sond a průzkumu krypt si lze vytvořit rámcovou představu o podobě terénního reliéfu v době výstavby raně gotické trojice chórů. Jejich základové spáry sledují povrch rostlé skály, která zde výrazně klesá od západu k východu. Výškový rozdíl lze nejlépe postihnout na severní straně hlavního chóru. Pata jeho severovýchodního nároží se nacházela přibližně 1,8 m níž než terén při vnějším plášti severního bočního chóru. Podobně tomu bylo i na straně jižní, jak dokládá vyrovnávací zásyp v prostoru pozdějšího přístavku – uvažované jižní kaple. Dále víme, že skála v místě severní zdi hlavního chóru vytvářela hrbet, od něhož se terén svažoval k jihu i severu. Kvůli výraznému sklonu terénu byl interiér hlavního chóru vy-

rovnán mocným zásypem. Je proto s podivem, že pod podlahou východní části chóru nevznikl nějaký suterénní prostor, podobný tzv. kryptě farního kostela v blízké Kourimi.

Výzkum také přinesl dílčí poznatky o způsobu založení parlérovského chóru. Před jeho výstavbou byla trojice raně gotických chórů stržena po úroveň podlahy. Ponechané zdivo následně posloužilo v základech novostavby. Na snížené koruně někdejšího hlavního chóru vrostly paralelní řady klenebních pilířů, které na severní a jižní straně určují obvod vysokého chóru. Zdivo raně gotických bočních chórů a jižního přístavku/kaple posloužilo jako základy obvodového zdiva chórového ochozu. V místech, kde plánovaný chór přesahoval interiér raně gotického kostela, došlo k vyrovnání prostoru staveniště mohutným souvrstvím stavebního materiálu, písku a hlíny. Do něho byly zapuštěny základy klenebních pilířů po vnějším obvodu ochozu a pilířů v samém závěru vysokého chóru. Vyzdívány byly po dílčích úsecích, jak dokládají vodorovné technologické spáry v blocích nelicovaného zdiva.

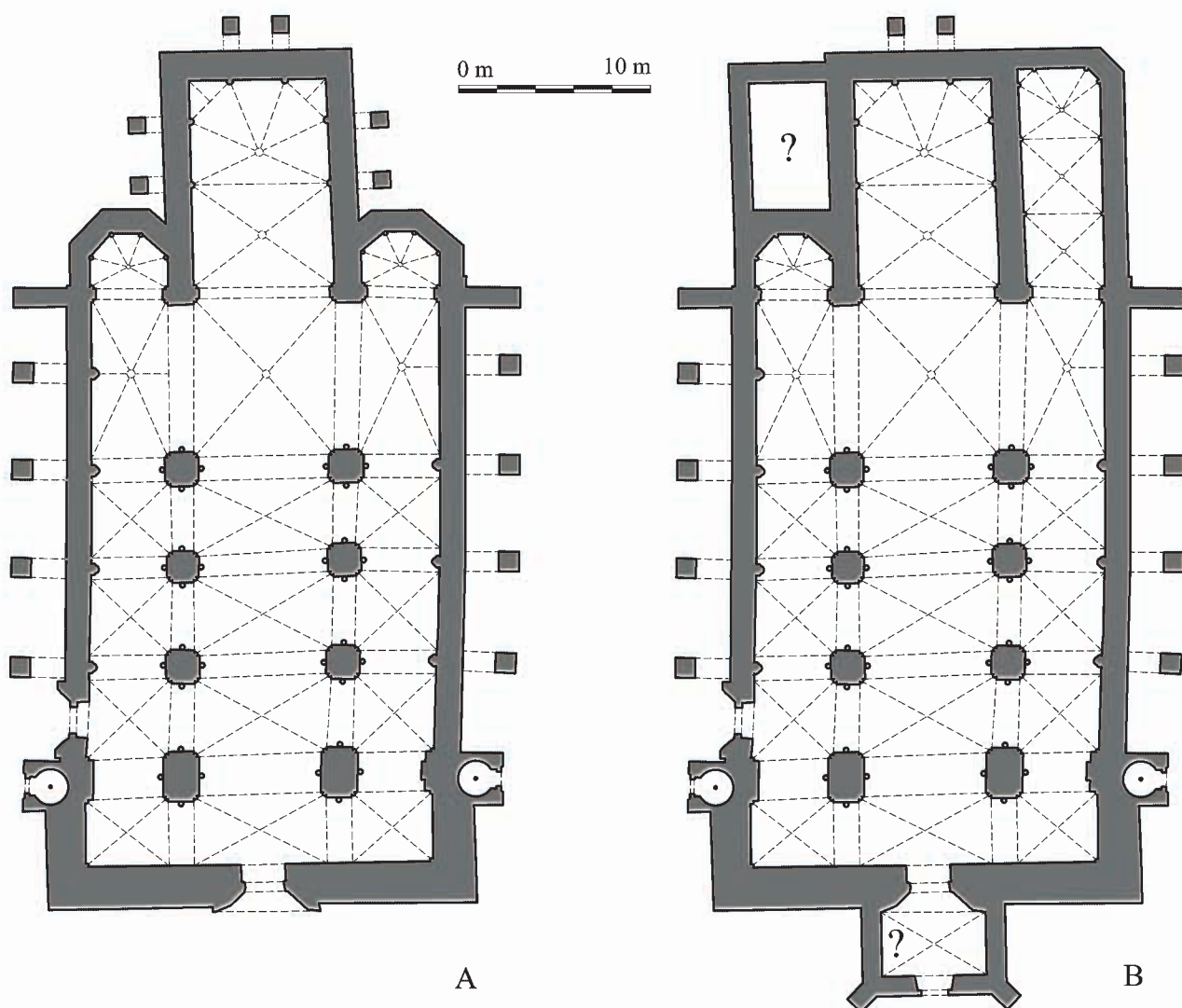
BILANCE OTÁZEK PRO BUDOUCÍ VÝZKUM

Jak už jsme naznačili v úvodu, neklademe si za úkol zhod-

notit nová zjištění o podobě raně gotického chóru v kontextu formálního rozboru celé stavby. K tomu je zapotřebí nejen utřídit zeň dílčích poznatků z podrobného průzkumu dochovaného trojlodí a dvouvěží, ale také podniknout důkladný sběr srovnávacího materiálu v mnoha koutech střední Evropy. Obojí je teprve v samých počátcích. Máme za to, že posun v bádání daným směrem lze učinit jedině po široké rozpravě řady znalců sakrální architektury 13. století. Věříme, že jsme jim připravili pevnou půdu pro košaté úvahy uměleckohistorického rázu.

Bude zajímavé sledovat, jak se vytríbí názory badatelů, kteří se v poslední době zabývali raně gotickou etapou chrámu sv. Bartoloměje. Zatím se rozcházejí jak v dataci založení a postupu výstavby, tak při formálním rozboru, resp. při hledání analogií a případných předloh. Společná je však tendence k posunu datace počátku výstavby hlouběji do minulosti, již do 50. let 13. století, zatím ovšem bez přesvědčivých argumentů.⁴⁶⁾ Obecně lze u nejstarších konstrukcí

46) Takto uvažují D. Prix, *Mnohotvárnost raně gotického stavitelství (1233–1310)*, in: *Velké dějiny země Koruny české. Architektura*. Pra-

Obr. 49: Kolín, kostel sv. Bartoloměje. Rekonstrukční schémata celkových půdorysů v úrovni vstupů: A – I. stavební etapa, cca 1260–1280; B – II. stavební etapa, cca 1280–1360 (kresba J. Beránek a L. Chotěborská).

a výzdoby kolínského kostela sledovat dobové „moderní“ a „konzervativní“ znaky, což dříve většinou vedlo ke striktnímu odlišení stavebních fází, resp. k interpretaci ve smyslu změny původní koncepce a působení nové, odlišné předlohy. V dané souvislosti se často upozorňuje na kontrast mezi ztvárněním masivních pilířů mezilodních arkád a subtilními příporami obvodových zdí trojlodí.⁴⁷⁾ Současné uměleckohistorické bádání však napříč středověkem i novověkem nachází celou řadu dokladů stylové plurality v rámci jedné a téže stavební fáze u konkrétních budov. Domníváme se, že tímto směrem lze vést debatu také o kolínském chrámu.

Dosavadní bádání opakovaně poukázalo na souvislost síňového trojlodí a mohutného dvouvěžového průčelí kolínského chrámu s raně gotickou architekturou středoněmeckých oblastí – Vestfálskem, Durynskem a Saskem (Paderborn, Mühlhausen, Arnstadt, Freyburg/Unstrut, Na-

umburg atd.).⁴⁸⁾ Nález zbytků obdélného hlavního chóru tuto spojitost ještě více posiluje, ačkoliv dané dispoziční řešení bylo ve 2. pol. 13. století běžně užíváno i v dalších koutech střední Evropy. Jenže – v zásadě lze nalézt řadu příkladů s dvojicí krátkých bočních chóru polygonálního půdorysu, ovšem s hlavním chórem shodného tvaru, anebo mnoho příkladů s obdélným chórem, ale již bez krátkých bočních chóru polygonálního půdorysu. Do první skupiny patří na prvním místě klášterní kostel v Tišnově a kostel sv. Mikuláše v Humpolci.⁴⁹⁾ Další odlišností ve srovnání s Kolínem je příčná loď, na kterou jsou chóry nasazeny. Absence transeptu (v původním záměru) a poměrně krátká verze hlavního chóru kolínského chrámu odkazuje především k východní části farního kostela v blízké Kouřimi. Zde je ovšem obdélný korpus chóru ještě doplněn o pětiboký, mírně odsazený závěr. Takové řešení u kolínského chrámu vy-
lučujeme.

Druhou skupinu tvoří obdélné, rovně uzavřené chóry. Jde možná o ještě početnější soubor. Oblíbené byly jak u klášterních, tak městských kostelů ve Slezsku.⁵⁰⁾ Již del-

ha 2009, s. 86; K. Benešová, Chrámy sv. Bartoloměje (katalogové heslo), in: Deset století architektury 2. Architektura gotická. Praha 2001, s. 150.

47) Např. D. Líbal, Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001, s. 190; J. Kuthan, o. c. v pozn. 40, s. 199, 201.

48) Viz pozn. 47.

49) Např. J. Kuthan, o. c. v pozn. 40, s. 133, 395.

ší dobu je za předpokládaný vzor považován dóm sv. Václava v Olomouci, z něhož se zachovalo obvodové zdivo síňového trojlodí se svazkovými příporami. Ostatně právě síňový koncept stavby založené biskupem Brunem ze Schauenburku nejspíše ve stejné době jako kolínský chrám sv. Bartoloměje je jedním ze základních směrů dalšího bádání. Zásadním rozdílem oproti Kolínu je však absence bočních chórů, podobně jako je tomu u již zmíněného chrámu sv. Mořice v Kroměříži. Další příklady však nemusíme hledat nezbytně jen na našem území nebo v jeho severním sousedství; obdélné chóry byly běžně užívány v německých zemích již ve starší vrstvě raně gotické architektury, a to jak u klášterních, tak farních kostelů. Zajímavým příkladem z Durynska je dispozice a členění hlavního chóru dómu v Nordhausenu z 1. třetiny 13. století.⁵¹⁾ Tento příklad uvádíme proto, že kolínský chrám se po formální stránce vyznačuje dalšími znaky, které jej s touto oblastí poměrně těsně spojují.

Dosud se nám nepodařilo najít časově i dispozičně zcela shodný příklad sestavy závěru s obdélným hlavním chórem a dvojicí krátkých, polygonálně zakončených bočních chórů. Prozatím nejbližší analogii k půdorysu závěru kolínského chrámu představuje klášterní kostel v Oslavanech, jenž v sobě – v rekonstrukci V. Richtera – slučuje boční chory i delší obdélné, rovně uzavřené kněžiště. Zde je však hlavní chór doplněn o odsazený polygonální závěr, jehož dodatečné připojení je jen předpokládáno (a navíc neznáme vnější podobu závěrů bočních chórů).⁵²⁾ Kolínskému řešení je velice podobný půdorys závěru kostela sv. Vavřince v hornorakouském Lorchu, který však spadá do mladšího období, do 4. čtvrtiny 13. století.⁵³⁾ Chrám sv. Bartoloměje tak dost možná představuje originální přínos do beztak široké množiny dispozičních variant raně gotické sakrální architektury.

Hledání případné předlohy k podobě závěru kolínského kostela a otázky stran jeho absolutní chronologie jsou spojeny s problémem provenience celkové koncepce chrámu, úloze objednavatele, stavitele a podílu pracovních sil, tedy stavební hutě. Těžko zatím přemítat nad tím, zda byl cel-

kový plán stavby jasný již před započatím prací, případně k jakým změnám došlo v průběhu výstavby. Navrhované datace založení kolínského chrámu se pohybují v širokém rozmezí 50.–70. let 13. století. Chronologicky citlivé architektonické prvky – především přípory a hlavice s naturalistickým vegetabilním dekorem, dochované i na reliktech původního chóru – jsou stěží myslitelné bez znalosti kamenosochařské práce ze západního chóru katedrály v Naumburku a dómu v Mišni.⁵⁴⁾ Z tohoto důvodu považujeme za pravděpodobné, že kolínský kostel byl založen v průběhu 60. let 13. století.

Raně gotický farní chrám je důležitým pramenem pro studium raných dějin Kolína jakožto lokačního města, prvně zmíněného k roku 1261.⁵⁵⁾ V této souvislosti se kostelnímu areálu nedávno dostalo pozornosti v dílčím článku o pozoruhodném průchodu/bráně v hlavní městské hradbě proti jižnímu průčelí presbytáře. Při hodnocení tohoto otvoru V. Razím dává k diskusi úvahu, že daný prostor původně mohl být zamýšlen jako místo pro založení zeměpanské rezidence.⁵⁶⁾ K této otázce aktuální výzkum kostela přinesl toliko jeden konkrétní, avšak obtížné uchopitelný poznatek: výstavbě raně gotického chóru předcházelo založení hřbitova. Jedině spekulovat však můžeme nad absolutní i relativní chronologií, resp. nevíme, kdy byl hřbitov založen ani jaký byl jeho poměr vůči nějaké starší (provizorní) fázi kostela, která by předcházela výpravné raně gotické etapě. Dále zaujme, že závěr kostela byl rozměřen v poměrně komplikované terénní situaci, ve výrazně svažitém terénu. Tím se znovu dostáváme k bezvýhodné debatě o existenci nějaké (zá)stavby (plánovaného hradu západně od kostela?), již se stavitelé chrámu museli přidřít.⁵⁷⁾

Příspěvek byl zpracován v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ: „Výzkum nemovitých památek v ČR. Aktuální metodické otázky průzkumu a dokumentace, ohrožené druhy památek a jejich vybrané exempláře“, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

50) Obšírně D. Prix, o. c. v pozn. 41.

51) Boční chóry jsou zakončeny půlkruhovými apsidami vystupujícími z přecházející příčné lodi, takže zde již veškerá podobnost končí. Pozoruhodná je však skutečnost, že boční ramena transeptu zaujímají hranolové věže, což je dispoziční i hmotové řešení užitá v Kourími. Každá z věží zároveň vytváří jedno chórové pole, zakončené apsidou.

52) Pokud se potvrdí Richtera domněnka, že závěry bočních chórů byly zvnější koncipovány jako polygony, pak je zde spolu s obdélným hlavním chórem z 1. fáze výstavby (mimo transept) shodné řešení, přitom zřejmě starší než chrám v Kolíně: V. Richter, K obnově Oslavan, Umění 8, 1960, s. 14–24.

53) Půdorys publikuje D. Prix, o. c. v pozn. 41, s. 125.

54) P. Kroupa, Rostlinný ornament v Hradišti nad Jizerou, Kolíně a v Kourími ve 13. století, Památky středních Čech 2, 1987, s. 43–63, zde s. 46. K Naumburku srov. G. Siebert (Gesamtred.), Der Naumburger Meister. Bildhauer und Architekt im Europa der Kathedralen. Petersberg 2011; k Mišni srov. M. Donath, Die Baugeschichte des Doms zu Meißen 1250–1400. Beucha 2000.

55) J. Šebánek – S. Dušková edd., Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/1. Praha 1974, s. 438, č. 292.

56) V. Razím, o. c. v pozn. 1.

57) Za obohacující rozpravu nad raně gotickou stavební etapou kolínského kostela děkujeme Daliboru Prixovi.

DAS FRÜHGOTISCHE PRESBYTERIUM DER ST. BARTHOLOMÄUSKIRCHE IN KOLÍN (MITTELBÖHMEN)

Bei der archäologischen Forschung in den Jahren 2010–2011 legte man unter dem Fußboden des heutigen unter Leitung Peter Parlers in der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts erbauten emporsteigenden hochgotischen hohen Chors Mauertorsos frei, die fast vollkommen den Grundriss des Presbyteriums der frühgotischen Kirche zu rekonstruieren möglich machten, deren dreischiffiges Hallenhaus bis heute steht. Überraschend war die Feststellung, dass der Mittelchor den rechteckigen Grundriss hatte, und an Seiten ihm kurze polygonal abgeschlossene Chöre zugefügt waren. Der frühgotische südliche Chor war noch vor dem Ausbau des Parler-Chors niedriger worden. Gleich danach wurde er bis in die gleiche Länge wie der rechteckig abgeschlossene Mittelchor verlängert und wieder polygonal abgeschlossen. Die Mauerkrone des Fundaments kopiert das nach Osten abfallende Gelände.

Im Rahmen der aktuellen archäologischen Forschung dokumentierte man auch gründlich die Fundsituationen im unterirdischen Raum vor dem heutigen Hochaltar, der bei Amateurgrabungen 1961 und 1965 festgestellt wurde. Die Grabung legte einen wesentlichen Teil vom inneren Mauerhaupt der östlichen Abschlussmauer des abgetragenen frühgotischen Mittelchors frei. An der Mauer identifizierte man drei wichtige horizontale Partien: 1. das untere rohe Fundament im Ausbruch, 2. Mittelteil des Mauerwerks mit dem inneren Mauerhaupt, das aber noch beim weiteren Chorbau allmählich zugeschüttet wurde, 3. Oberes Mauerwerk mit Verputzresten am Mauerhaupt, schon über dem Fußboden des Mittelchors. Am oberen Mauerteil erhielt sich in der ursprünglichen Lage ein Dienstfuß, asymmetrisch gegen der Längsachse des ursprünglichen Chors situiert, unterstützt mit dem Fundamentmauerwerk, das mit der Chormauer verbunden ist. Aus der Lage des Dienstfußes lässt es sich ableiten, dass der ursprüngliche Hochaltar sich unter dem Springgewölbe befand.

Die Fundsituation im einstigen Innenraum des mittleren frühgotischen Presbyteriums entspricht genau den Erkenntnissen von der Geländeneigung in seiner unmittelbaren Umgebung. Die Kirche wurde am Scheitel eines Felsenmassivs angelegt, der nord- und ostwärts verhältnismäßig steil abgefallen hat. Die Erbauer wurden somit gezwungen die begehbbare Fläche im Innenraum des Presbyteriums mittels massiven Zuschüttens auszugleichen.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Kolín (Kr. Mittelböhmen), St. Bartholomäuskirche. Gesamtansicht von Nordosten (Foto Č. Šíla 1955, Sammlung der fotografischen Dokumentation NPÚ GR [Generaldirektion des Nationalen Denkmalinstituts]).

Abb. 2: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Gesamtansicht von Südwesten (Foto J. Funke 1945, Sammlung der fotografischen Dokumentation NPÚ GR).

Abb. 3: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Grundriss der Kirche (geodätische Aufnahme GEKON GmbH; korrigiert von L. Chotěborská 2013).

Abb. 4: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Links: horizontaler Schnitt in der Höhe der Eingänge, grün – Ausmaß der archäologischen Forschung; S I – Sonde mit dem freigelegten Mauerwerk des frühgotischen polygonalen Seitenchorpresbyteriums, S II – Sonde mit der Nordostecke des frühgotischen Mittelchors, S III – Sonde mit dem freigelegten Mauerwerk des polygonalen Abschlusses der Seitenkapelle, S IV – Sonde mit dem freigelegten Mauerwerk des frühgotischen polygonalen Seitenchorabschlusses, S V – Sonde mit dem freigelegten Seitenaltarfundament, S 1960–65 – Sonde aus den Jahren 1960 und 1965 mit dem freigelegten Mauerwerk des frühgotischen Mittelchors. Rechts: horizontaler Schnitt in der Höhe der Gruften: S 1909 – Fundamentgube für den Altar aus dem J. 1909, A – sog. große Gruft, B – sog. Gemeindegruft, C – Formandl-Gruft, D – Šperlink-Gruft (geodätische Aufnahme GEKON GmbH, nachträglich von der Autoren 2011–2012 vermessen, Zeichnung L. Chotěborská).

Abb. 5: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Querschnitt über den Parler-Chor mit Blick westwärts, Zustand vor der Restaurierung im 1. Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts. Gut deutlicher stufenartiger Charakter der drei frühgotischen Triumphbögen (übernommen aus: K. B. Mádl, *Soupis památek uměleckých v okrese Kolínském* [Topographie der Kunstdenkmäler im Bezirk Kolín], Praha 1897, S. 30).

Abb. 6: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Innenraum des Hohen Chors von Osten. Der Parler-Bau wird da mit einer Mauer über dem Triumphbogen abgeschlossen. Bei der Restaurierung der Kirche am Anfang des 20. Jahrhunderts das Mauerwerk über dem Triumphbogen wurde abgetragen und neu ausgemauert (Foto J. Beránek 2008).

Abb. 7: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Westliche Partie der Südwand des Hohen Chors. Vom ursprünglichen frühgotischen Mittelchor ist nur ein schmales Band vom Mauerwerk entlang des Eckdienstes mit Rippenausläufen geblieben (die Baufuge wird mit einer horizontalen Abstufung deutlicher gemacht). Am unteren Wandteil erhielt sich der ursprüngliche Verputz mit Fragmenten der frühgotischen Malereien, die in Sonden bei der restauratorischen Untersuchung freigelegt wurden (Foto J. Beránek 2012).

Abb. 8: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Detail vom Dienstabschluss in der Nordwestecke des frühgotischen Mittelchors. An das Kapitell sind die Rippenausläufe vom verschwundenen Gewölbe aufgesetzt. Den Triumphbogenfuß kreuzt ein Gesims als Ergebnis der Restaurierung vom 1. Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts (Foto J. Beránek 2012).

Abb. 9: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Kapitell detail vom südwestlichen Eckdienst des frühgotischen Mittelchors. Die Deckplatte ist neuzeitlich, aber wohl der ursprünglichen Gestalt entsprechend (Foto J. Beránek 2012).

Abb. 10: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Triumphbogen mit Resten vom Gewölbe des nördlichen Seitenchors der frühgotischen Etappe, heute im Nordwestteil des Chorumgangs, Ansicht von Osten zu. Der anschließende Teil der südlichen Chormauer (links) ist frühgotisch, die Nordmauer (rechts) gehört dem Parlerbau an (Foto J. Beránek 2012).

Abb. 11: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Südwesteck vom verschwundenen nördlichen Seitenchor. An der linken Seite Pfeiler vom Parlerchor, am Triumphbogen (rechts) frühgotischer Dienst (Foto J. Beránek 2012).

Abb. 12: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Dienstkaptell in der Nordwestecke des verschwundenen nördlichen Seitenchors, Deckplatte ist neuzeitlich (Foto J. Beránek 2012).

Abb. 13: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Sonde I, hellbraun – frühgotisches Mauerwerk, dunkelbraun – Grundmauerwerk vom heutigen Chor, grau – barockzeitiges Mauerwerk; a – Rest vom Abschluss des verschwundenen nördlichen Seitenchors, b – Nordmauertorso vom verschwundenen Mittelchor, c – Sandschicht, d – Mauermörtelschichten an der Geländeoberfläche aus der Ausbauzeit der frühgotischen Kirche, e, f – Gewölbepfeilersockel vom heutigen Chor, g – Bruchsteinmauerwerk über dem Ziegelgewölbe der Gruft, h – Ziegelgewölberückseite von der Gruft, ch – Chorumgangsfundament (Baufaufnahme J. Kypta 2010–2011, Zeichnungen Abb. 13, 17, 20, 25, 30 J. Kypta u. F. Laval).

Abb. 14: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Sonde I von Nordosten, 1 – Mauerwerk des nördlichen frühgotischen Seitenchors, 2 – Mauerwerk des frühgotischen Mittelchors, 3 – kompakte Mörtelschicht, wohl aus dem hochgotischen Umbau, 4 – barockzeitiges Bruchsteinmauerwerk der Gruft, 5 – Ziegelgewölberückseite von der Gruft (Foto Z. Neustupný 2010).

Abb. 15: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Sonde I, Detailansicht von Südosten, vgl. Abb. 14 oben (Foto Z. Neustupný 2010).

Abb. 16: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Sonde I von Süden, Rest des frühgotischen nördlichen Seitenchors, im Hintergrund die Umfassungsmauer des Chorumgangs (Foto Z. Neustupný 2011).

Abb. 17: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Sonde II, hellbraun – frühgotisches Mauerwerk, dunkelbraun – Grundmauerwerk des heutigen Chors, grau – barockzeitiges Mauerwerk; a – Nordostecke des verschwundenen Mittelchors, b – Pfeilerfundament vom heutigen Chor, c – Sockel des das Gewölbe tragenden Pfeilers vom heutigen Chor, d – Gruftmauerwerk, e – Bruchsteinmauerwerk unbestimmten Alters, f – vorspringender gehauener Steinquader, g – technologische Fugen im Grundmauerwerk (Aufnahme J. Kypta u. J. Veselý 2011).

Abb. 18: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Sonde II von Norden, 1 – Nordwestecke des frühgotischen Mittelchors, 2 – Pfeilerfundament vom Parler-Chor, 3 – barockzeitiges Gruftmauerwerk (Foto J. Kypta 2011).

Abb. 19: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Sonde II, Detail der Nordostecke des frühgotischen Mittelchors, vgl. Abb. 19 (Foto J. Beránek 2011).

Abb. 20: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Sonde III, braun-orange – Mauerwerk aus der Zeit vor dem Parler-Umbau, dunkelgrau – Grundmauerwerk des heutigen Chors; a – Torso des verschwundenen Zubaus an der Südseite des frühgotischen Mittelchors, b, c – Pfeilersockel vom heutigen Chor, d – Mauermörtelschicht (Schicht 8) – (Aufnahme J. Kypta 2011).

Abb. 21: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Sonde III, östliches Ende, von Nordosten zu aufgenommen, 1 – Rest vom polygonalen Abschluss des Zubaus an der Südseite des frühgotischen Mittelchors, 2 – Mauerkrone des Grundmauerwerks vom Zubau, 3 – Pfeilerfundament vom Parler-Chor (Foto Z. Neustupný 2011).

Abb. 22: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Sonde III, mittlere Partie von Nordwesten, Detail vom inneren Mauerhaupt des gekröpften Mauerwerkes vom Zubau an der Südseite des frühgotischen Mittelchors, 1, 2 – Mauerwerk-

absprünge, 3 – kompakte Mauermörtelschicht (Schicht 8 – Foto Z. Neustupný 2011).

Abb. 23: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Sonde III, westlicher Abschluss von Nordosten, 1 – südliche Mauer vom Zubau an der Südseite des frühgotischen Mittelchors, 2 – Pfeilerfundament vom Parler-Chor, 3 – sekundär verwendetes Architekturglied, 4 – neuzeitiges Mauerwerk (Foto Z. Neustupný 2011).

Abb. 24: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Sonde III, Detail des Architekturglieds, vgl. Abb. 23: 3 (Foto J. Beránek 2011).

Abb. 25: Kolín, St. Bartholomäuskirche. A – Sonde IV, B – Sonde V; braun – frühgotisches Mauerwerk, a – Gewölbepfeilersockel vom heutigen Chor, b – Torso vom verschwundenen südlichen Seitenchor, c – Sockel vom frühgotischen Pfeiler zwischen dem Mittel- und Südschiff, d – Fundament vom Seitenaltar (Aufnahme J. Kypka 2011).

Abb. 26: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Sonde IV von Südosten, im Graben entlang des Maßstabs Abschlussrest nach dem frühgotischen südlichen Seitenchor (Foto Z. Neustupný 2011).

Abb. 27: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Sonde V von Westen, im Vordergrund Seitenaltarfundament, im Hintergrund Sockel vom frühgotischen Pfeiler zwischen dem Mittel- und Südschiff (Foto Z. Neustupný 2011).

Abb. 28: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Grundrisschema vom Ostteil der Kirche mit Auszeichnung der 1960–1964 geöffneten Gruften und Sonden (signiert: J. Kamarýt 1964). Das Schema stammt aus der Zeit vor der 1965 gelegten Sonde vor dem Altar. Aufgenommen ist u. a. der unterirdische Gang, der von der Ostmauer der sog. großen Gruft ostwärts führt – an den Seiten des schmalen Tunnels sind schematisch die Skelettgräber eingezeichnet (Staatliches Bezirksarchiv Kolín).

Abb. 29: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Grundrissrekonstruktion des frühgotischen Kirchenabschlusses (signiert: J. Kamarýt, 2. ledna [am 2. Jänner] 1960). In der Skizze ist das zu Ende 1960 ermittelte Mauerwerk vom Mittelchorabschluss nachträglich schematisch eingezeichnet. Die Rekonstruktion ist mit der Lösung des Abschlusses der St. Stephanskirche in Kouřim identisch. Den Autor des Plans führte dazu der Fund vom Mauerwerk der Ostmauer vom Mittelchorabschluss samt dem Grundmauerwerk unter dem Dienstfuß. Da das Grundmauerwerk unter dem Dienstfuß mit der Abschlussmauer Rechtwinkel bildet, wurde diese Tatsache als Wange der Treppe gedeutet, die wie in der Kirche in Kouřim in die Krypta unter dem Presbyterium hat führen sollen. Erst eine nachfolgende Grabung unter den Fußboden des Parler-Chors (1965) legte den Dienstfuß frei, und bewies damit eindeutig, es handle sich im Fall des Absprungs nur um den Dienstgrund (Staatliches Bezirksarchiv Kolín).

Abb. 30: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Grabungen aus den 1960er Jahren vor dem Hochaltar, braun – frühgotisches Mauerwerk, dunkelgrau – frühneuzeitiges Mauerwerk der sog. großen Gruft, hellgrau – rezente Konstruktionen; a – Ostwandfragment (mit Verputzresten) vom verschwundenen Mittelchor, b – flüchtiges Hauptchormauerwerk, von Anfang an zugeschüttet, c – Hauptchorgrundmauerwerk, d – vorspringendes Dienstfundament, e – Dienstfuß, f – Altartischfundament, g – Eintritt in die sog. große Gruft, h – ein Menschenschädel, ch – mit Lehm gebundene Bruchsteine unbestimmten Alters, hr – Gruben, wohl Gräber (Aufnahme J. Kypka und Z. Neustupný 2012).

Abb. 31: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Grabung aus dem J. 1965 von Nordwesten, Maßstab entlang des Mauerwerks der Ostseite des frühgotischen Mittelchorabschlusses, 1 – Trennlinie zwischen dem flüchtigen und Grundmauerwerk, 2 – Dienstfußfundament, vgl. Abb. 34 (Foto Z. Neustupný 2012).

Abb. 32: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Nördlicher Abschluss der Grabung aus dem J. 1965 von Süden, rechts das Mauerwerk der Ostseite des frühgotischen Mittelchors, 1 – Trennlinie zwischen dem flüchtigen und Grundmauerwerk (Foto Z. Neustupný 2012).

Abb. 33: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Ausgrabung aus dem J. 1965, südlicher Abschluss, Ansicht von Norden, links das Mauerwerk der östlichen Seite des frühgotischen Mittelchors, unter der Betondecke Dienstfuß mit vorspringendem Fundament, 1 – Trennlinie zwischen dem flüchtigen und Grundmauerwerk (Foto Z. Neustupný 2012).

Abb. 34: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Dienstfußtorso, s. Abb. 35 (Foto J. Beránek 2012).

Abb. 35: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Bündeldienstfuß an der Nordwand des dreischiffigen Hallenhauses. Ähnliche Gestalt hatte ursprünglich auch der Dienst an der Mittelchorabschlusswand, er war aber kleiner (Foto J. Beránek 2012).

Abb. 36: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Ausgrabung aus dem J. 1965, Westwand, Ansicht von Nordosten (vgl. Abb. 30: Schnitt A-B), 1 – sog. Bauhorizonte in der ausgleichenden Zuschüttung im Inneren des frühgotischen Mittelchors, 2 – Altartischrelikt vom frühgotischen Hochaltar (Foto Z. Neustupný 2012).

Abb. 37: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Ausgrabung aus dem J. 1960, Ansicht von Osten, im Hintergrund der eingemauerte Eingang der sog. großen Gruft (Foto J. Beránek 2012).

Abb. 38: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Baubuch 1909, Sete mit der Skizze des Fundes an Stelle des heutigen Hochaltars. Abgebildet ist die Ausgrabung, in der man zwei Mauerwerkblöcke gefunden hat, die als Reste der Strebpfeiler an der Ostseite des verschwundenen frühgotischen Mittelchors gedeutet werden können (Staatliches Bezirksarchiv Kolín).

Abb. 39: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Die sog. Gemeindegruft, Detail der Eingangsnische von Westen (Foto Z. Neustupný 2011).

Abb. 40: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Sog. Gemeindegruft, westlicher Schildbogen, 1 – Fundament des frühgotischen nördlichen Seitenchors, 2 – Rest vom älteren steinernen Tonnengewölbe, 3 – Bruchsteinmauerwerk unklaren Alters (Foto Z. Neustupný 2011).

Abb. 41: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Sog. Gemeindegruft, Südseite, von Nordwesten zu gesehen, 1 – Grundmauerwerk der Nordseite des frühgotischen Mittelchors, 2 – Bruchsteinmauerwerk unklaren Alters (Foto Z. Neustupný 2011).

Abb. 42: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Sog. Gemeindegruft, Südostecke, von Norden zu gesehen, das auf dem Felsenausgang gegründete Bruchsteinmauerwerk gehört der Nordseite des verschwundenen frühgotischen Mittelchors an (Foto J. Beránek 2011).

Abb. 43: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Heutiger Chor, Querschnitte, 1 – Felsen, 2 – Gelände in der Bauzeit des frühgotischen Mittelchors, 3 – Mauerwerk und Verschüttung aus der Zeit vor dem Ausbau des heutigen Chors (bei den Konstruktionen hypothetisch vorausgesetzt), 4 – Relikt nach dem frühgotischen Altartisch, 5 – neuzeitiges und späteres Mauerwerk (geodätische Aufnahme GEKON GmbH, unterirdische Räume von den Autoren nachträglich 2011–2012 vermessen, Zeichnung L. Chotěborská).

Abb. 44: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Nördliche Partie vom Chorumgang, Längsschnitt, oben – Schnitt über die Gruften, unten – Sonde II ausgetragen, Legende s. Abb. 44 (geodätische Aufnahme GEKON GmbH, unterirdische Räume von den Autoren nachträglich 2011 vermessen, Zeichnung L. Chotěborská).

Abb. 45: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Profile der frühgotischen Bauglieder, a – Dienst im Nordschiff, b – Eckdienste an Seiten des Triumphbogens vom Seitenchor, c – Rippe in der Mittelchorecke, d – Torso vom Dienstfuß an der Mittelchorostwand, e – das sekundär verwendete Bauglied in der Sonde III (s. Abb. 24 – Aufnahme J. Beránek 2008–2011, Zeichnung L. Chotěborská).

Abb. 46: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Das sekundär verwendete Portal Tympanon, ursprünglich wohl vom Eingang in die Krypta mit dem Hl. Geistaltar, mit der Inschrift FECIT GISILBERTVS IVDEX (Foto J. Beránek 2012).

Abb. 47: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Grabplatte der Familie Ruthard, 14. Jh. (Foto u. Zeichnung J. Beránek 2012).

Abb. 48: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Übersicht der Reste des verschwundenen Chorabschlusses, 1 – das in den Grabungen freigelegte Mauerwerk, 2 – das erhaltene überirdische Mauerwerk, 3 – Rekonstruktionsversuch (Zeichnung J. Beránek u. L. Chotěborská).

Abb. 49: Kolín, St. Bartholomäuskirche. Rekonstruktionsschemen der Gesamtgrundrisse in der Höhe der Eingänge, A – I. Bauetappe, ca. 1260–1280; B – II. Bauetappe, ca. 1280–1360 (Zeichnung J. Beránek u. L. Chotěborská).

(Übersetzung J. Noll)